МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота
бакалавра

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї

Виконала: студентка IV курсу,
групи 6.0541-смк
спеціальності С5 Соціологія
освітньої програми
«Соціологія медіації і кримінології»
О.С. Корольова

Керівник: к.філос.н.,
доцент кафедри соціології,
Т.Ф. Бірюкова

Рецензент: доцент, професор кафедри
соціології, д.філос.н.,
Скворець В.О.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціології та управління
Кафедра Соціології
Рівень вищої освіти Бакалавр
Спеціальність С5 Соціологія
Освітня програма «Соціологія медіації і кримінології»

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. завідувача кафедрою
_____В.О. Скворець
23 грудня 2024 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Корольовій Олександрі Сергіївні

1. Тема роботи (проекту) Соціальні технології профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї
Керівник роботи Бірюкова Тетяна Федорівна, к.філос. н., доцент кафедри соціології
Затверджені наказом ЗНУ від 19 грудня 2024 р. № 1992-с
2. Строк подання студентом роботи 06 червня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи 1. Вінник Н. Д., Власенко І. А., Коленко В. В. Про девіантну поведінку підлітків, що зазнали впливу повномасштабної війни в Україні. *Габітус.* 2024. № 57. С. 80–84., 2. Кузьменко Т. М. Соціологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 320 с., 3. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти : підручник. Київ : Каравела, 2017., 4. Мінц М. Соціологія девіантної поведінки : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.,
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
1.Здійснити аналіз стану наукової розробленості проблеми вивчення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї. 2. Уточнити зміст і сутність основних понять дослідження: соціальні технології, девіантна поведінка, профілактика девіантної поведінки, підлітки. 3. Визначити підходи і методи дослідження соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї. 4. Розкрити сутність девіантної поведінки як соціального явища. 5. Дослідити причини виникнення і особливості прояву девіантної поведінки підлітків у сім'ї. 6. Виявити специфіку соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї. 7. Обґрунтувати методи прикладного дослідження профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї. 8. Здійснити аналіз результатів прикладного дослідження. 9. Розробити рекомендації щодо вдосконалення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) Рисунків - 2

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	Бірюкова Т.Ф., к. філос.н., доцент кафедри соціології	19.12.2024	19.12.2024
Розділ 2	Бірюкова Т.Ф., к. філос.н., доцент кафедри соціології	01.02.2025	01.02.2025
Розділ 3	Бірюкова Т.Ф., к. філос.н., доцент кафедри соціології	01.04.2025	01.04.2025

7. Дата видачі завдання 23 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та формулювання теми роботи	Грудень 2024	виконано
2.	Опрацювання наукових джерел	Грудень 2024	виконано
3.	Робота над вступом	Січень 2025	виконано
4.	Робота над першим розділом	Січень 2025	виконано
5.	Робота над другим розділом	Лютий 2025	виконано
6.	Проведення соціологічного дослідження	Березень 2025	виконано
7.	Робота над третім розділом	Квітень 2025	виконано
8.	Робота над висновками	Травень 2025	виконано

Студент _____О.С. Корольова

Керівник роботи (проекту) _____ Т.Ф. Бірюкова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Т.О. Ратушна

РЕФЕРАТ

Дипломна робота складається з 73 сторінок, 65 позицій у списку літератури, 3 додатків

ДЕВІАЦІЯ, ПІДЛІТОК, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКА, СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ, ПРОФІЛАКТИКА

Мета. Дослідити ефективність соціальних технологій у профілактиці девіантної поведінки підлітків у сімейному середовищі та визначити оптимальні стратегії їх застосування.

Об'єкт. Девіантна поведінка підлітка.

Предмет. Соціальні технології як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння та узагальнення, емпіричні – глибинне інтерв'ю.

Гіпотези. 1. Використання комплексних соціальних технологій у сімейному середовищі може позитивно вплинути на профілактику девіантної поведінки підлітків. 2. Активна участь батьків у впровадженні соціальних технологій профілактики девіантної поведінки здатна знизити ризик девіантних проявів у підлітків. 3. Інтеграція традиційних сімейних цінностей із сучасними соціальними технологіями сприятиме більш ефективній адаптації підлітків до сучасних умов життєдіяльності.

Висновки. 1. Встановлено, що профілактика девіантної поведінки підлітків потребує комплексного підходу, який включає раннє втручання, підтримку родини та міждисциплінарну співпрацю. 2. Девіантна поведінка підлітків зумовлена поєднанням сімейних, соціальних і психологічних чинників. Ефективна профілактика можлива завдяки багаторівневій роботі на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях, а також через активну участь родини у профілактичних програмах, консультативній роботі та сімейній терапії. 3. В даному розділі ми проаналізували потреби батьків у контексті профілактики девіантної поведінки підлітків та сформулювали ключові рекомендації щодо вдосконалення соціальних технологій. З'ясовано, що найбільш ефективними є комплексні підходи, що поєднують освітню підтримку, доступ до фахівців, розвиток комунікації в сім'ї та використання цифрових ресурсів. 4. Загалом, у ході дослідження підтверджено, що комплексні соціальні технології за активної участі родини значно підвищують ефективність профілактики девіантної поведінки підлітків. Інтеграція освітніх, психологічних, соціальних та цифрових підходів сприяє формуванню безпечного середовища та зниженню ризикованих форм поведінки.

SUMMARY

The thesis consists of 73 pages, 65 references, 3 appendices

DEVIATION, TEENAGER, DEVIANT BEHAVIOR OF TEENAGER, SOCIAL TECHNOLOGIES, PREVENTION

Goal. To investigate the effectiveness of social technologies in the prevention of deviant behaviour of adolescents in the family environment and to determine the optimal strategies for their application.

Object. Deviant behaviour of an adolescent.

Subject. Social technologies as a means of preventing deviant behaviour of adolescents in the family.

Research methods: theoretical - analysis, synthesis, induction, deduction, comparison and generalisation, empirical - in-depth interviews.

Hypotheses. 1. The use of complex social technologies in the family environment can have a positive impact on the prevention of deviant behaviour in adolescents. 2. The active participation of parents in the implementation of social technologies for the prevention of deviant behaviour can reduce the risk of deviant behaviour in adolescents. 3. The integration of traditional family values with modern social technologies will help adolescents to adapt more effectively to modern living conditions.

Conclusions. 1. The paper analyses scientific approaches to the study of deviant behaviour of adolescents, clarifies the basic concepts and methods of studying social technologies in the family environment. It is established that prevention requires an integrated approach that includes early intervention, family support and interdisciplinary cooperation.

2. Adolescent deviant behaviour is caused by a combination of family, social and psychological factors. Effective prevention is possible through multilevel work at the macro, micro and individual levels, as well as through active family participation in prevention programmes, counselling and family therapy.

3. In this section, we have analysed the needs of parents in the context of preventing deviant behaviour of adolescents and formulated key recommendations for improving social technologies. It has been found that the most effective approaches are comprehensive ones that combine educational support, access to specialists, development of family communication and use of digital resources.

4. Overall, the study confirmed that integrated social technologies with active family involvement significantly increase the effectiveness of preventing deviant behaviour among adolescents. The integration of educational, psychological, social and digital approaches contributes to the formation of a safe environment and the reduction of risky behaviour.

ЗМІСТ

ВСТУП……..6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї……...11
1.1. Аналіз стану наукової розробленості проблеми вивчення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї……...11
1.2. Уточнення змісту і сутності основних понять дослідження: девіантна поведінка, підлітки, соціальні технології, профілактика девіантної поведінки……16
1.3. Підходи і методи дослідження соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї……..23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї……...29
2.1. Сутність девіантної поведінки……...29
2.2. Причини виникнення і особливості прояву девіантної поведінки підлітків у сім'ї……...37
2.3. Специфіка соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї……...43
РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї…….52
3.1. Обґрунтування методу прикладного дослідження профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї…….52
3.2. Аналіз результатів прикладного дослідження……..55
3.3. Рекомендації щодо вдосконалення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї……..60
ВИСНОВКИ……...63
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ……...67
ДОДАТКИ……..74

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві, коли світ піддається великим змінам: політичним, економічним, соціокультурним, технологічним тощо, сімейні інститути зазнають значних трансформацій, що, своєю чергою, впливає на виховання дітей. Актуальність дослідження соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї полягає в тому, що завжди потрібно аналізувати зміни в технологіях профілактики девіантної поведінки підлітків у сімейному середовищі для створення нових механізмів запобігання їй у сучасному світі. Підлітковий вік є дуже складним, як для самого підлітка, так і для його батьків. Це зумовлено суттєвими перетвореннями у фізіологічній, психологічній і соціальній підструктурах особистості. Отже, цей період є складним для всіх.

У теперішній час підлітки зазнають впливу різних чинників, які мають значний вплив на їхню поведінку. Хоча офіційна статистика свідчить про зниження рівня злочинності серед неповнолітніх, це не обов'язково свідчить про зменшення девіантної поведінки загалом, адже чимало її проявів (наприклад, вживання психоактивних речовин, побутова агресія, саморуйнівна поведінка) не завжди фіксуються у вигляді кримінальних правопорушень. За даними UNODC, із початком повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 р. кількість внутрішньо переміщених осіб сягнула 6,9 млн, що сприяло збільшенню ризиків торгівлі людьми та контрабанди мігрантів [62]. За статистичними даними Державної судової адміністрації України, у 2021 році було зафіксовано 1695 злочинів, у 2022 – 997, у 2023 – 1252, у 2024 – 903 [37]. Таким чином, з 2021 по 2024 рік кількість злочинів, скоєних неповнолітніми, зменшилася на 792 випадки, що становить приблизно 46,7% від початкового рівня у 2021 році. Найбільше зниження відбулося у 2022 році, коли кількість злочинів зменшилася на 698 випадків порівняно з попереднім роком.

Це може бути пов’язано з початком повномасштабної війни в Україні, що спричинило зміну соціальних умов та поведінки молоді. У 2023 році спостерігалося незначне зростання кількості злочинів на 255 випадків порівняно з 2022 роком. Це може свідчити про адаптацію молоді до нових умов або про інші соціальні чинники, що вплинули на поведінку неповнолітніх. У 2024 році кількість злочинів знову зменшилася на 349 випадків порівняно з 2023 роком, досягнувши найнижчого рівня за аналізований період.

Через це постає питання, наскільки ефективним є сучасне сімейне виховання, адже сім’я є першим середовищем, що закладає у дитини основи моральних цінностей, зразків поведінки та поглядів на життя. Сім’я – це основа, де дитина навчається соціальній поведінці, спочатку копіюючи за дорослими їх звички, вчиться соціальним ролям, поведінковим практикам, цінностям, а потім виробляє власну поведінку. Якщо у дитини немає належного прикладу в сім’ї для свого власного розвитку, вона починає його шукати назовні – серед однолітків, інших дорослих, у кінофільмах, соціальних мережах. Ці приклади можуть бути негативним і підштовхнути на хибний шлях. Особливо це трапляється у підлітковому віці, який недарма називають «складним періодом» або «перехідним віком», коли підліток потребує особливої уваги, розуміння й підтримки з боку батьків. Через брак батьківської уваги підлітки часто шукають різні способи та методи втечі від реальності, зокрема через шкідливі звички.

З іншого боку, у сучасному світі, який насичений великою кількістю різноманітної інформації, справа може бути не лише в сім’ї, а й у впливі на підлітків медіа, друзів, соціальних мереж тощо. Саме тоді сім’я має проявити себе як справжній інститут соціалізації та допомогти підлітку пройти складний шлях, підвищуючи значущість батьків у його житті. Для цього батьки мають налагодити конструктивний діалог із підлітком у довірливій атмосфері.

Отже, інвестування в профілактичні заходи для підлітків, зокрема в розробку спеціальних технологій, спрямованих на підтримку сімей, є

економічно вигідним, оскільки дозволяє знизити витрати на подолання наслідків девіантної поведінки в майбутньому, адже вони пов'язані з підвищенням витрат на систему правосуддя, охорону здоров'я та соціальні служби. Підтримка підлітків сьогодні може створити необхідні умови для стабільного та процвітаючого суспільства в майбутньому. Тому, вважаємо, що обрана нами тема є дуже актуальною і потребує комплексного дослідження.

Проблемна ситуація. Соціальні технології профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї є важливим способом формування їх соціально прийнятних цінностей, способів поведінки, виконання соціальних ролей, але досить часто виникають проблеми з упровадженням. Через брак обізнаності населення нові методи часто сприймаються скептично, тоді як минулі способи вже є застарілими й неефективними. Через недовіру до нових технологій відбувається загострення проблеми, тому що брак підтримки нових технологій призводить до того, що вони не можуть бути ефективними. Сім'ї залишаються без потрібної інформації, яку б вони могли використовувати для профілактики девіантної поведінки своїх дітей, через що зростає можливість поширення девіантної поведінки серед підлітків.

Ще одна проблема – недостатня кваліфікація фахівців та консультантів, що працюють із підлітками та їхніми сім'ями. Як уже зазначалося вище, ігнорування нових технологій задля профілактики девіантної поведінки є проблемою. Це може виникати через брак доступу до сучасних методів освіти, практичного досвіду або недостатність ресурсів для професійного розвитку. А це, в свою чергу, призводить до того, що новітні технології не інтегрують у сімейний виховний процес. Відсутність взаємодії між сім'єю, школою та соціальними службами зменшує ефективність запобіжних заходів.

Об'єкт дослідження. Девіантна поведінка підлітка.

Предмет дослідження. Соціальні технології як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї.

Мета роботи. Дослідити ефективність соціальних технологій у профілактиці девіантної поведінки підлітків у сімейному середовищі та визначити оптимальні стратегії їх застосування.

– проаналізувати стан наукової розробленості проблеми соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї;

– уточнити зміст і сутність ключових понять дослідження: «соціальні технології», «девіантна поведінка», «профілактика девіантної поведінки», «підлітки»;

– визначити підходи і методи дослідження соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї;

– розкрити сутність девіантної поведінки та її основні прояви у підлітковому віці в сімейному середовищі;

– дослідити причини виникнення і особливості прояву девіантної поведінки підлітків у сім'ї;

– охарактеризувати специфіку соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї;

– обґрунтувати метод прикладного дослідження профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї;

– проаналізувати ефективність застосування соціальних технологій у профілактиці девіантної поведінки підлітків у сім'ї;

– розробити рекомендації щодо вдосконалення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сімейному середовищі.

Дослідженням девіантної поведінки в соціології займалися Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Г. Бейкер. Соціальні технології стали предметом вивчення таких науковців: І. Дубровіна, В. Матвієнко, Н. Максимова, В. Подшивалкіна та інших. Загалом, проблему соціальних технологій, спрямованих на профілактику девіантної поведінки підлітків у сімейному середовищі, вивчали В. Шахова, А. Лобанова, Л. Калашнікова.

Гіпотези дослідження. 1. Використання комплексних соціальних технологій у сімейному середовищі може позитивно вплинути на профілактику девіантної поведінки підлітків.

2. Активна участь батьків у впровадженні соціальних технологій профілактики девіантної поведінки здатна знизити ризик девіантних проявів у підлітків.

3. Інтеграція традиційних сімейних цінностей із сучасними соціальними технологіями сприятиме більш ефективній адаптації підлітків до сучасних умов життєдіяльності.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї

1.1. Аналіз стану наукової розробленості проблеми вивчення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї

Аналіз наукової розробленості проблеми виховання охоплює соціологічний, психологічний, педагогічний та соціальний аспекти. Особливу увагу приділено чинникам, що впливають на формування поведінки дитини, зокрема у родинному середовищу. Як зазначає І. Марущак: «Варто зауважити, що становлення особистості дитини напряму залежить від тих духовних та матеріальних умов, в яких вона зростає. Рівень освіченості батьків, їх духовна складова, цілі в житті, прийняті норми поведінки та ставлення до себе – усе це формує майбутні уявлення дитини про навколишній світ. Атмосфера в родині визначає її пріоритети та методи виховання. Культура взаємин між дітьми та батьками не може бути нав'язаною, вона є наслідком нашого свідомого вибору, досвіду та переконань, що формуються впродовж життя» [24, с. 405].

Поведінка й установки людини залежать передусім від мікросоціального оточення. Родинна культура, соціальний капітал батьків і їхня участь у громадському житті створюють мікросоціум, у якому зростає дитина, навчаючись нормам, цінностям та ролям. Коли в родині панує сприятлива атмосфера, то з більшою ймовірністю дитина буде мати здорову самооцінку й емоційну стійкість. У подібному ключі висловлюються й інші дослідники, такі як А. Вертел, В. Короленко, О. Шаповалова, Т. Березюк, що сім'я відіграє ключову роль у вихованні та освіті дітей, будучи первинним осередком для розвитку моральних, етичних, культурних, національних, релігійних та інших цінностей. У базовому розумінні мораль відображає поняття правильного та неправильного, встановлюючи межі між добром і злом у складності світу. Як

приклад, казки є конкретним втіленням цих моральних принципів. Таким чином, читання казок дітям є корисною практикою, яка сприяє розвитку їхнього морального компаса. Етичні норми охоплюють правила, що регулюють людську поведінку в суспільстві. Батьки несуть відповідальність за те, щоб пояснити дітям принципи міжособистісного спілкування, відповідної поведінки з однолітками та дорослими, а також норм поводження в різних ситуаціях – на вулиці, вдома чи за столом [64, с. 57].

Формування моральних та етичних засад, які будуть покладені в основу поведінки, починається ще в дитинстві й триває все життя. Особливо важливо це на ранньому етапі, коли в дитини закладаються основні життєві цінності. Батьки мають не лише пояснювати правила, а й показувати приклад власною поведінкою, адже діти краще вчаться на тому, що спостерігають щодня.

Світова наукова спільнота також визначає важливість створення сприятливих умов для розвитку молоді. Наприклад, у рамках Всесвітньої програми дій щодо молоді, яку ухвалили у 1995 році, уряди погодилися впроваджувати соціальні програми для підтримки підлітків і запобігання злочинності серед неповнолітніх. Одна з рекомендацій цієї програми зазначає: «Молоді люди, які кинули школу або походять з неповних сімей, повинні користуватися спеціальними соціальними програмами, які допомагають їм розвивати самооцінку та впевненість, що сприяють відповідальному дорослому життю» [58]. Такі явища, як шкільна дезадаптація, соціальна ізоляція, бідність та сімейна дезінтеграція, впливають на зростання девіацій серед молоді.

В Україні девіантна поведінка серед підлітків залишається актуальною особливо в умовах воєнного стану, коли соціальні та психологічні чинники значно посилюються. Як зазначав класик соціології, один із засновників теорії девіації Е. Дюркгейм, девіантна поведінка – це явище, що не несе в собі чітко визначеного негативного характеру, і може бути притаманне кожній особі. Проте за умов воєнного стану в Україні девіантна поведінка несе здебільшого негативні прояви. Збільшення подібного роду проявів становить загрозу для

життя значної частини соціуму. За відсутності відповідних механізмів, що здійснюють регулювання девіантної поведінки, виникає загроза подальшому її зростанню, що може загрожувати психологічному добробуту населення, суспільним відносинам та загальному соціально-економічному становищу держави [29, с. 53].

Проаналізувавши дослідження І. Марущак та І. Лещенко, можна зробити висновок, що вони наголошують на необхідності комплексного підходу та раннього втручання в роботу з сім'ями, хоча чітких пояснень терміна «соціальні технології» в їхніх роботах немає. Натомість дослідження Н. Вінника, розглядає девіантну поведінку як відхилення від соціальних норм і підкреслює психологічні, соціальні й біологічні чинники її формування [5]. У цьому контексті важливо враховувати позицію Т.Є. Федорченко, яка розглядає соціальні технології як сукупність цілеспрямованих, науково обґрунтованих дій, що реалізуються через вплив на ключові соціальні інститути – родину, освіту, громаду – з метою досягнення позитивних змін у поведінці та соціалізації особистості [40]. Ці підходи перегукуються з концепцією О. Д. Замашкіної, яка обґрунтовує необхідність створення системи корекційно-профілактичних заходів для подолання девіантної поведінки підлітків. Така система має охоплювати міждисциплінарну взаємодію фахівців, раннє виявлення ризиків і роботу з найближчим соціальним оточенням підлітка [14]. Наголошуючи на цьому, ефективна профілактика потребує використання соціальних технологій – спеціально організованих, науково обґрунтованих дій, спрямованих на позитивні соціальні зміни через роботу з родиною, освітою та соціальним середовищем. Такий підхід допомагає не тільки вирішити вже наявні проблеми, а й попередити їх розвиток у майбутньому. Варто також згадати дослідження Т. Гергена, А. Евенепоель, Б. Крауса та А. Таефі які здійснили комплексний аналіз підходів до профілактики злочинності та девіантної поведінки серед підлітків у різних країнах, розглядаючи погляди як самих підлітків, так і експертів із соціальної роботи, психології та кримінології. Автори підкреслюють, що ефективна профілактика потребує

інтегрованих соціальних технологій, що включають роботу з підлітками, сімейним оточенням, освітніми установами та громадськими організаціями. Особливу увагу вони приділяють діалогу між поколіннями, а також необхідності включення молоді у розробку профілактичних стратегій із акцентом на розвиток навичок саморегуляції, емоційної стійкості та відповідального соціального поводження [47]. Про це якраз свідчать міжнародні програми розвитку сімейних навичок з доказовою ефективністю, такі як:

1) Програма «Incredible Years» це комплексна програма, яка орієнтована на розвиток позитивних навичок виховання у батьків та соціальний та емоційний розвиток дітей [48]. Вона включає групові заняття, рольові ігри та тренінги, які допомагають батькам краще розуміти дітей, реагувати на складні ситуації та розвивати емпатію. Дослідження показують, що такі методи знижують агресію та девіантну поведінку у дітей.

2) Parent Management Training (PMT) [54]. Ця програма фокусується на навчанні батьків методом позитивного підкріплення та ефективної реакції на складні ситуації з поведінкою дітей. Вона довела свою ефективність у численних дослідженнях, адже дозволяє зменшити загальні рівні поведінкових порушень, сприяючи формуванню здорових моделей взаємодії між батьками та дітьми.

3) Програма «Triple P – Positive Parenting Program» [60], розроблена з огляду на універсальність. Ця модель надає багаторівневий підхід до підтримки сімей – від короткотермінових консультацій до інтенсивних тренінгів. Завдяки її структурованим модулям батьки отримують практичні стратегії для сталого вирішення проблем поведінки дітей. Міжнародні дослідження демонструють, що застосування цієї програми сприяє зниженню ризику розвитку девіантних моделей поведінки та покращує емоційний клімат у сім’ї.

4) Strongest Families Smart Website (SFSW) – онлайн-формат, який довів ефективність у боротьбі з девіантною поведінкою серед дітей (JAMA

Psychiatry, 2021 року) [56]. Результати дослідження після впровадження зазначеної програми показали, що відбулося: 1) зниження зовнішніх проявів девіантної поведінки (ефект розміру 0,34; P < .001); 2) зменшення внутрішніх психологічних проблем: тривожності, депресії (0,35); 3) покращення загального функціонування дитини (0,37); 4) підвищення батьківських компетенцій (0,53).

Отже, запроваджені програми доводять, що соціальні технології, що спираються на емпіричні дані, сприяють глибоким змінам у сімейному мікросередовищі.

Усе у комплексному підході включає не лише роботу з батьками, а й тісну співпрацю з освітніми та соціальними установами, що дозволяє адаптувати методики до культурних особливостей та локальних потреб. Численні дослідження засвідчують, що саме систематична підтримка, рання інтервенція та регулярний моніторинг змін у сімейній динаміці створюють сприятливе середовище для розвитку дітей та зниження ризиків девіантної поведінки.

Таким чином, наукова література свідчить про необхідність комплексного аналізу соціальних, психологічних та культурних чинників, що зумовлюють девіантну поведінку підлітків. Соціальні технології відіграють важливу роль у запобіганні ризикованій поведінці та у формуванні підтримуючого виховного середовища в сім'ї. Їхнє впровадження у виховні стратегії батьків і соціальних працівників відкриває нові можливості для підвищення ефективності профілактичної роботи з підлітками. Це актуалізує потребу в подальших дослідженнях, орієнтованих на адаптацію та впровадження таких технологій у практику соціальної роботи.

1.2. Уточнення змісту і сутності основних понять дослідження: девіантна поведінка, підлітки, соціальні технології, профілактика девіантної поведінки

Наступним кроком після окреслення предметного поля, у методологічному аналізі є уточнення ключових понять, які лежать в основі дослідження та необхідні для подальшого осмислення проблематики й формулювання методів аналізу. У цьому контексті важливо з'ясувати зміст базових термінів, зокрема чітко пояснити, що саме мається на увазі під девіантною поведінкою та іншими поняттями.

Поняття девіантної поведінки розглядалося в працях соціологів Е. Дюркгейма, Р. Мертона, З. Фройда, а також Г. Беккера та К. Еріксона. Серед українських дослідників значний внесок у вивчення девіацій зробили Л. Сохань, І. Єрмакова, Л. Калашнікова, А. Лобанова. Ці науковці змогли виокремити поняття «девіантна поведінка» як соціальне явище. У перекладі з латинської «девіація» означає відхилення. Початковим для розуміння сутності девіантної поведінки є поняття «норма». Соціальні норми – це засновані на цінностях правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють дії та вчинки людей, соціальних груп, зміцнюючи стабільність та єдність суспільства. Норми втілюються в юридичних законах, моралі, етикеті. Вихід за ці норми розцінюється суспільством як девіантна поведінка. У більшості випадків вона підлягає соціальним санкціям – від суспільного осуду до кримінального покарання [22, с. 62].

Девіантна поведінка – це усвідомлений вибір порушити чинні в суспільстві правові, моральні та соціальні норми. Оцінка відхилень завжди конкретна й історично обумовлена: те, що вважалося девіацією в одні часи, може стати нормою в інші.

Коли ми говоримо про класифікацію девіантної поведінки, важливо пам'ятати, що будь-яке відхилення можна оцінювати за кількома критеріями. Соціальні відхилення (девіації) можна виокремити за низкою підстав: залежно від типу порушень норми (правових, моральних, етичних тощо); за цільовою

спрямованістю та мотивацією (наприклад, корисливі або агресивні дії); а також за суб'єктом девіації – це можуть бути як окремі індивіди, так і соціальні групи чи організації [11].

Водночас девіантна поведінка може виконувати позитивну функцію. Наприклад, багато соціальних рухів, які спочатку вважалися девіантними (правозахисна боротьба, нові культурні течії), але змінили структуру норм у суспільстві.

Для пояснення природи девіації існують три основні підходи: біологічний (Ч. Ломброзо, У. Шелдон) – пояснює девіантну поведінку фізіологічними або генетичними особливостями; 2) психологічний – розглядає девіацію її як результат внутрішніх конфліктів, психічних відхилень, зокрема конфлікту між інстинктами (Id) та моральними заборонами (Super Ego); 3) соціологічний (Г. Беккер, С. Селлин, Р. Мертон, Т. Парсонс) – вбачає причини девіації у соціальній нерівності, конфліктах, стані аномії, протестах проти домінуючої системи.

Е. Дюркгейм дав початок теорії аномії, показавши, що раптові соціальні зміни руйнують старі правила, залишаючи індивіда без орієнтирів. Р. Мертон розвинув цю ідею, зазначивши: девіант стає жертвою розриву між культовими цілями (успіхом, багатством) і відсутністю законних засобів їх досягнення. І вже на підставі цього Р. Мертон виокремив чотири типи реакції: інновацію (нові шляхи доцільності), ритуалізм (формальне дотримання процедур), ретретизм (втеча від обох) та бунт (активне заперечення системи) [19, с. 73].

Зважаючи на те, що девіантна поведінка найбільш помітно проявляється у підлітковому віці, необхідно детально розглянути вікові й психосоціальні характеристики цієї категорії. У цьому віці діти особливо чутливі до зовнішніх впливів, переживають кризи ідентичності, формують моральні принципи. Недостатня підтримка з боку родини, школи або авторитетних дорослих може сприяти засвоєнню девіантних моделей поведінки. Щоб глибше зрозуміти, чому саме ця вікова група є схильною до порушення соціальних норм,

необхідно детальніше розглянути поняття «підліток» та його вікові й соціально-психологічні характеристики.

Підлітки – це хлопці й дівчата в перехідному (від дитини до юнацтва) віці. Зазвичай ця вікова група розташовується у віковому інтервалі від 12 до 16 років. Основні специфічні особливості підлітків, зумовлені фізіологічним (в тому числі гормональним), психологічним і соціальним становленням особистості, яке відбувається у цей період [26, с. 223]. Усі діти проходять підлітковий вік, і важливим завданням, яке завжди постає перед батьками, стає пошук конструктивних способів і методів пояснення дитині, що таке добро, а що зло, що є прийнятним, а що – ні. Проте не завжди батьки можуть спокійно пережити цей період розвитку своєї дитини. Вони нервують, не можуть змиритися з правом підлітка на відстоювання своєї автономії, тиснуть на нього. Тому часто стикаються з протестом, тобто з проявами девіантної поведінки. У зв’язку з цим вони мають знати та адекватно і вчасно реагувати, попереджати та сприяти уникненню такої поведінки.

Багато підлітків відчувають внутрішні стреси й конфлікти в період дорослішання. Внаслідок чого у них виникає захисна реакція, яка проявляється у формі агресії, руйнуванні предметів, ризикованих діях, правопорушеннях, непокорі батькам і дорослим, неприйнятті соціальних норм. У цьому контексті актуальним є використання певних соціальних технологій, які дадуть змогу або попередити подібні поведінкові прояви, або профілактувати їх.

Таким чином, ми виходимо на необхідність з’ясувати сутність поняття «соціальні технології».

Як зазначається у Великій українській енциклопедії. Тематичний реєстр гасел з напряму «Соціологічні науки», інноваційні соціальні технології - це: 1) упорядкована послідовність дій, операцій та процедур, спрямована на розроблення, впровадження та розповсюдження соціальних інновацій у конкретній організації чи в суспільстві загалом; 2) процесуально структурована сукупність способів, прийомів і методів, спрямованих на

вивчення, актуалізацію та оптимізацію інноваційної діяльності [20, с. 81]. У науковій літературі є різні підходи до визначення сутності соціальних технологій. Зокрема стверджується, що технологія - це: спосіб управління, регулювання і планування соціальних процесів; сукупність прийомів, методів і впливів, що застосовуються для досягнення поставлених цілей; мистецтво, майстерність, уміння, сукупність методів обробки і якісного перетворення об'єкта; система знань про способи і засоби обробки і якісного перетворення об'єкта; переведення мови науки на конкретну мову рішень, нормативів; спосіб цілеспрямованого вирішення суспільних проблем у вигляді певного набору процедур і операцій; практична діяльність, яка характеризується раціональною послідовністю використання інструментарію для досягнення якісних результатів праці [43, с. 7]. Для дослідження соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї найбільш доречним є визначення соціальної технології як способу цілеспрямованого вирішення суспільних проблем у вигляді певного набору процедур і операцій. Це визначення підкреслює системність, послідовність та спрямованість на досягнення конкретного соціального результату — запобігання девіантній поведінці через організовані впливи в сімейному середовищі.

Як правило, технології застосовуються у практиці соціальної інженерії – науки про перетворення соціальних систем. Соціальні технології мають здатність упорядковувати діяльність людей, базуються на професійній культурі й охоплюють планування, проектування, управління та оцінку результатів.

На теперішній час існує багато різновидів соціальних технологій. Їх класифікація можлива за різними критеріями, наприклад за:

— за сферою використання: глобальні, універсальні, регіональні;

— за об'єктом: індивідуальні, групові, общинні;

— за характером завдань: організаційні, інформаційні, інноваційні, моделювання і прогнозування;

— за сферою запозичення методів: соціально-медичні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні;

— за напрямком соціальної роботи: соціальна діагностика, профілактика, адаптація, реабілітація, консультування тощо.

У даній роботі нам більш всього підходять: соціально-педагогічні і соціально-психологічні технології профілактики девіантної поведінки підлітків.

У концепції К. Поппера соціальна технологія характеризується як спосіб застосування теоретичних висновків у практичній діяльності. Автор розділяє її на два види - «часткову» і «утопічну» технології. Перша характеризується не стільки масштабністю поставлених цілей, скільки реалістичністю, правильним розумінням того, що можна зробити за наявних способів, форм і методів соціального впливу. Вона базується на аналізі реальних процесів і їх існуванні у ході практичного перетворення дійсності. Утопічна ж технологія прагне у ході соціальних перетворень розв'язати поставлені задачі як можна швидше, революційним шляхом. Тому, на думку автора концепції, вона не спроможна своєчасно врахувати і попередити небажані наслідки намічених заходів.

У соціальній роботі соціальні технології – це частина загальних технологій, котра зосереджена на допомозі конкретним особам, поліпшенні їх соціального функціонування, профілактиці проблем та підтримці адаптації. У соціальній роботі вони реалізуються через спеціальні інституції, а саме: соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, центри соціальної допомоги, центри надання соціальних послуг тощо.

Таким чином, соціальні технології – це інструмент управління суспільством, який поєднує науку, практику і професійну культуру задля досягнення сталого розвитку й добробуту [21, с. 272-275].

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, профілактика — це, по-перше, «заходи, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення». Під профілактикою захворювань мається на увазі «система заходів, спрямованих

на попередження захворювань через усунення причин та умов, що їх викликають». По-друге, у технічному значенні — це «сукупність заходів, які запобігають передчасним поломкам і спрацюванню машин, механізмів і т. ін., відвертають аварії на виробництві, транспорті тощо [4, с. 1177].

Під профілактикою девіантної поведінки дітей підліткового віку розуміється комплекс цілеспрямованих індивідуальних і колективних впливів на свідомість, почуття й волю учнів з метою вироблення в них імунітету до негативних впливів оточуючого середовища, попередження асоціальної спрямованості, їхньої антигромадської поведінки і перебудови ставлення учнів до оточуючої дійсності в процесі перевиховання [44].

У роботі з дітьми і підлітками соціальні технології дають змогу поєднувати різні підходи, застосовувати різні методи, проводити різні заходи, зокрема здійснювати психологічну, педагогічну та соціальну підтримку. Наприклад, завдяки регулярним профілактичним програмам, що передбачають раннє виявлення особливостей поведінки, можна вчасно помітити дітей, які мають схильність до агресії чи асоціальних проявів. Раннє втручання, засноване на інтегрованих підходах, допомагає сформувати позитивні поведінкові моделі – важливу умову для успішної соціалізації та гармонійного розвитку дитини.

Соціальні технології в цьому контексті виступають інструментом раннього виявлення, допомоги та формування нових моделей поведінки у підлітків. Серед таких профілактичних методів можна назвати проєкт підтримки інклюзії молоді (Youth Inclusion Support Project, YISP) [65], який працює з молодими людьми віком від 10 до 17 років, надаючи підтримку у вирішенні викликів і труднощів, з якими вони можуть стикатися. Ці молоді люди є вразливими до ризиків, таких як експлуатація, правопорушення або антисоціальна поведінка.

В Україні діє низка пробаційних програм [31]. Відповідно до ст. 59-1 і 76 Кримінального кодексу України та Закону «Про пробацію», суд, ухвалюючи вирок або звільняючи особу з випробуванням, може зобов’язати її

пройти пробаційну програму – комплекс заходів, що гарантуються державою з метою зміни соціальної поведінки людини, допомогти їй стати на правильний шлях і запобігання повторним правопорушенням.

Міністерство юстиції затвердило по чотири такі програми як для дорослих, так і для неповнолітніх. Серед них: «Зміна прокримінального мислення», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки» та «Формування життєвих навичок». Програми для дітей адаптовані до їхнього віку: вони містять ігрові методики, групові завдання, образні приклади та метафори, які допомагають краще засвоїти необхідні навички. Їх реалізують у співпраці з соціальними працівниками та організаціями соціальних послуг. Кожна програма передбачає індивідуальний графік занять, участь у сесіях, дотримання правил поведінки, постійне оцінювання прогресу та підсумковий висновок про успішність проходження. Головною метою таких програм є не лише профілактика, а й соціальна інтеграція дитини в суспільство.

Комплексний підхід у використанні соціальних технологій поєднує як традиційні методи корекційної роботи – індивідуальні та групові заняття з психологом, виховні заходи в школах, так і сучасні цифрові інструменти, які дозволяють відстежувати й аналізувати поведінкові зміни в режимі реального часу. Так, сучасні дослідження сприяють впровадженню систем ранньої діагностики та програм підтримки на основі цифрових платформ, що, своєю чергою, допомагає суттєво знизити ризик розвитку девіантної поведінки та сприяє формуванню емоційної зрілості у дітей.

Таким чином, в даному підрозділі було проаналізовано ключові поняття, за допомогою яких описується об’єкт і предмет дослідження. В роботі ми будемо послуговуватися такими дефініціями:

девіантна поведінка – це усвідомлений вибір порушити чинні в суспільстві правові, моральні та соціальні норми;

підлітки – це хлопці й дівчата в перехідному (від дитини до юнацтва) віці. Зазвичай ця вікова група розташовується у віковому інтервалі від 12 до

16 років. Основні специфічні особливості підлітків, зумовлені фізіологічним (в тому числі гормональним), психологічним і соціальним становленням особистості, яке відбувається у цей період;

соціальні технології – це сукупність методів, процедур і операцій, спрямованих на зміну стану та властивостей соціальних об'єктів у наперед заданому напрямі;

профілактика девіантної поведінки – комплекс цілеспрямованих індивідуальних і колективних впливів на свідомість, почуття й волю учнів з метою вироблення в них імунітету до негативних впливів оточуючого середовища, попередження асоціальної спрямованості, їхньої антигромадської поведінки і перебудови ставлення учнів до оточуючої дійсності в процесі перевиховання.

1.3. Підходи і методи дослідження соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї

Профілактика девіантної поведінки підлітків у родинному середовищі потребує комплексного наукового підходу, який би враховував економічні, соціальні, соціально-психологічні, культурні й технологічні аспекти впливу на дитину. Як зазначалося у попередньому підрозділі, соціальні технології в цьому контексті – це сукупність методик, прийомів, процедур, спрямованих на цілеспрямовану зміну або підтримку поведінкових і ціннісних орієнтацій підлітка. Дослідження таких технологій в умовах сім'ї слід будувати на поєднанні теоретичного осмислення й емпіричного вивчення, що дасть змогу виявити як ефективність конкретних втручань, так і механізми, через які відбувається вплив.

Теоретичне вивчення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї будується на таких підходах: системному, екологічному, психологічному, соціологічному, міждисциплінарному, особистісно-орієнтованому. Розглянемо доцільність даних підходів.

Системний підхід розглядає сім'ю як цілісну соціальну систему, де зміни в одній ланці (наприклад, у стилі виховання батьків) впливають на весь внутрішній клімат родини і модель взаємодії з підлітком. У підґрунті цього підходу лежить теорія систем, згідно з якою елементи системи перебувають у взаємозв'язку й взаємодії, спрямованих на підтримку стабільності й балансу родини [52]. Особливо важливим є механізм зворотного зв'язку, завдяки якому сім'я регулює свої процеси. Наприклад, зміна стилю виховання одного з батьків може викликати реакцію у дитини, що, у свою чергу, вплине на поведінку другого з батьків. Такий цикл адаптації формує нові стратегії взаємодії та розвиває систему в напрямку стабільності чи трансформації.

Екологічний підхід. Згідно з моделлю екологічних систем У. Бронфенбреннера (1979), розвиток людини – це динамічний двосторонній процес, що починається з генетичних задатків і далі формується у взаємодії з оточенням. Особистість дитини не лише змінює середовище, а й сама зазнає його впливу. Бронфенбреннер виділяє чотири рівні середовища розвитку: мікросистема – найближче оточення: сім'я, дитячий садок, школа. Це найдетальніше вивчений рівень; мезосистема – взаємозв'язки між мікросистемами, наприклад, співпраця між сім'єю та школою; екзосистема – соціальні структури, з якими дитина безпосередньо не взаємодіє, але які впливають на неї (місце роботи батьків, місцева лікарня тощо); макросистема – культура, традиції, цінності й закони, що формують світогляд особистості. Ключовою особливістю цієї моделі є взаємозв'язки між усіма рівнями, які впливають на розвиток дитини [17]. Уявімо сім'ю, де підліток спілкується з батьками й однокласниками (мікросистема). Якщо мати регулярно зустрічається з учителем, щоб обговорити успішність підлітка – це мезосистема. Робочий графік батька (екзосистема) може змінити час спільних вечерь, а настанови школи на здоровий спосіб життя, закріплені на рівні державної політики (макросистема), впливатимуть і на сімейні правила харчування.

Соціологічний підхід зосереджений на суспільно схвалюваних нормах і стандартах поведінки. Девіантною вважається будь-яка поведінка, що порушує соціальні очікування або потенційно загрожує гармонії в суспільстві. Така модель профілактики орієнтує батьків на формування у дитини дисциплінованості, конформізму, відповідальності та уникнення соціальних конфліктів. Проте варто враховувати, що цей підхід часто не охоплює глибинні внутрішні мотиви підлітка і зосереджується переважно на зовнішній поведінці. Наприклад, підліток починає прогулювати школу. Батьки, керуючись соціальним підходом, впроваджують суворіші правила, контролюють час повернення додому, обмежують доступ до гаджетів. Метою є відновлення нормальної поведінки, відповідної очікуванням суспільства, без заглиблення у внутрішні причини такої поведінки.

Психологічний підхід на відміну від соціологічного заглиблюється у внутрішній світ підлітка. Девіантна поведінка трактується як прояв особистісної деструкції або внутрішньоособистісного конфлікту. Йдеться про ситуації, коли дитина не може реалізувати себе, має занижену самооцінку, відчуває втрату цінності або мети життя. З погляду психології, девіації часто є спробою привернути увагу або спосіб впоратись із внутрішнім болем. Тому ефективна профілактика вимагає роботи над самоусвідомленням, розвитком емоційного інтелекту та підтримкою позитивного образу «Я» [61]. Наприклад, підліток починає грубо відповідати батькам і замикатися в собі. Замість покарання мати звертається до шкільного психолога. У процесі консультацій з’ясовується, що дитина переживає емоційний тиск через булінг у класі та відчуття непотрібності. Завдяки психологічній підтримці та роботі над самооцінкою агресивна поведінка поступово зникає, а підліток відновлює довіру до дорослих.

Міждисциплінарний підхід. Міждисциплінарний підхід означає, що проблема девіантної поведінки підлітків розглядається з позицій одразу кількох наук. Девіантна поведінка — це складний соціальний та психолого-педагогічний феномен, який виходить далеко за рамки однієї науки і є

територією вивчення наук, об'єктом яких є людина, і яка в силу складності поведінкових порушень вимагає добре організованої системи впливів. Аналіз причин девіантної поведінки протягом тисячоліть залишається у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників у межах різних наук — соціології, психології, педагогіки, медицини, психіатрії та права [40, с. 226]. Тобто, соціологія пояснює вплив соціального середовища та норм, психологія про внутрішні механізми й емоційний стан особистості, педагогіка зосереджується на вихованні, а юридичні науки визначають межі допустимої поведінки на державному рівні. Міждисциплінарний підхід дає змогу не лише діагностувати девіацію, а й розробити індивідуальну систему профілактики, яка враховує як соціальні, так і особистісні чинники. Наприклад, у випадку систематичного порушення дисципліни підлітком можуть бути залучені шкільний психолог, соціальний педагог, класний керівник і представник служби у справах дітей – кожен з яких оцінює ситуацію зі своєї професійної перспективи. Щоб превентивні заходи були ефективними, потрібна тісна співпраця фахівців із різних сфер. Практичне втручання зазвичай здійснює команда, до якої входять психологи, соціальні педагоги, вчителі, представники юстиції, медицини та інших галузей. Наприклад, одним із міждисциплінарних заходів є сімейно-групові зустрічі, де підліток, його родина та певні фахівці спільно розробляють план підтримки й корекції поведінки. Такі зустрічі дають змогу врахувати всі аспекти проблеми й узгодити методи впливу.

Особистісно-орієнтований підхід. Особистісно орієнтований підхід у профілактиці – всебічне вивчення особи у процесі її соціалізації, організація загальної та індивідуальної профілактики у виховному процесі [28, с. 47]. Методи виховання, корекції й підтримки підбирають з урахуванням характеру, темпераменту, досвіду, інтересів і потреб дитини. Замість універсальних підходів психологи застосовують індивідуальні програми. Для кожного підлітка складають власну стратегію підтримки. Наприклад, творчим дітям пропонують арт-терапію або заняття в гуртках, щоб спрямувати їхню енергію в позитивне русло. Тим, хто має труднощі в спілкуванні чи схильний до

агресії, підходять тренінги з розвитку емпатії, рольові ігри чи спорт. Особистісно-орієнтовані методи враховують ресурси й обставини дитини, що сприяє подоланню девіантної поведінки.

Щодо методів дослідження. Методологічною основою проведеного дослідження ключовим емпіричним методом стало глибинне інтерв'ю. Цей метод передбачає структуровану бесіду з респондентами з метою отримання глибокої та розгорнутої інформації про досліджуване явище. Глибинні інтерв'ю дали змогу зібрати індивідуальні уявлення, досвід та оцінки батьків щодо ролі сім'ї в профілактиці девіантної поведінки підлітків. Отримана під час інтерв'ю інформація стала емпіричною базою для подальшого аналізу.

Процедуру проведення інтерв'ю докладно описано у підрозділі 3.1, а результати їхнього опрацювання — у підрозділі 3.2.

Для аналізу зібраних даних використовувалися загальнонаукові теоретичні методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння та узагальнення. Метод аналізу дав змогу структурувати текстові дані, виокремити змістовні блоки та тематичні фрагменти відповідей. За допомогою синтезу ці фрагменти було об'єднано у цілісні категорії, що дозволило сформувати узагальнену картину досліджуваного явища. За допомогою індукції на основі конкретних прикладів із відповідей було сформульовано узагальнені висновки, у той час як дедукція дозволяла перевіряти теоретичні гіпотези в контексті отриманих даних. Метод порівняння використовувався для аналізу відповідей різних респондентів з метою виявлення спільних та відмінних рис у їхніх уявленнях, мотивах і практиках. Узагальнення, як завершальний етап аналітичної роботи, дозволило сформулювати основні висновки дослідження, що відображають типові тенденції та закономірності.

Крім того, важливою частиною методологічного підходу став також структурно-функціональний підхід у межах загальної соціологічної методології. Він дозволив розглядати сім'ю як соціальну систему з певними функціями у вихованні й розвитку дитини. Застосування цього підходу дало

змогу не лише описати функціональні ролі батьків, а й глибше зрозуміти їхній потенціал у запобіганні девіантній поведінці підлітків.

Таким чином у даному розділі, були проаналізовані наукові підходи до вивчення девіантної поведінки підлітків, уточнено основні поняття дослідження, а також розглянуто підходи й методи дослідження соціальних технологій у сімейному середовищі. Встановлено, що девіантна поведінка формується під впливом складних соціальних, психологічних і сімейних чинників. Найефективнішим у профілактиці є комплексний підхід, який включає раннє втручання, підтримку родини та використання соціальних технологій. Такі технології мають базуватися на міждисциплінарному, особистісно орієнтованому та системному підходах, з акцентом на співпрацю між батьками, фахівцями та соціальними інституціями.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї

2.1. Сутність девіантної поведінки підлітків як соціального явища

Девіантна поведінка – це прояви різної поведінки, яка відхиляється від соціальних норм і не відповідає загальноприйнятим стандартам у соціумі або у певній соціальній групі. На думку А. Лобанової та Л. Калашнікової, будь-які девіації (відхилення) у поведінці людини є результатом неузгодженості її бажань, прагнень, домагань з соціальними нормативами того середовища, у якому вона живе, виховується, навчається, працює тощо.

Коли людина не погоджується, або не сприймає вимоги суспільства, вона кидає йому виклик у вигляді будь-яких поведінкових відхилень, зміст яких, звісно, визначається її фізіологічними, психологічними і соціальними якостями [21].

Девіація в підлітковому середовищі (агресія, наркоманія, пияцтво тощо) мають іншу мету та наслідки, ніж, наприклад, девіації серед дорослих, де здебільшого переважають кримінальні та економічні відхилення або побутові. Авторки виокремлюють девіантну поведінку та визначають її як особистий виклик людини, зокрема, підлітка, соціальному середовищу, що породжено неузгодженістю між її особистісними домаганнями і суспільними вимогами (нормами, стандартами, правилами, приписами) та виявляється такими соціально-поведінковими діями та вчинками, що не схвалюються (чи засуджуються) близьким оточенням або суспільством [21, с. 45-46].

Отже, коли відхилення поведінки від загальноприйнятих норм незначні – це називається девіантна поведінка, а коли відхилення стосуються порушень закону – таке явище має назву «делінквентна поведінка».

Можна виділити також девіацію за характером, як позитивну так і негативну. Наприклад, коли відбувається дія або вчинок, що має на меті

порушити суспільний спокій або суперечить моральним, правовим чи іншим нормам – така девіація буде носити негативний характер. Вона може викликати осуд з боку суспільства, санкції та призводити до соціальних конфліктів.

Позитивна девіація – це така, що не несе ніякої загрози з боку окремого індивіда чи якоїсь групи суспільству. Більш того, це поведінка, яка виходить за межі соціальних норм, але має прогресивний і конструктивний характер. Наприклад, героїчні вчинки, самопожертва заради суспільного блага, новаторство, яке порушує традиційні уявлення тощо. Багато геніїв у свій час вважалися дивакуватими, людьми з відхиленнями, але згодом, коли їх надбання надавали поштовх для прогресивного розвитку, їх нарешті визнавали не девіантами, а геніями.

Жодне суспільство, на жаль, не є ідеальним. Проте в кожному з них існує система соціальних норм, чітко визначених правил і очікувань, які вказують, яка поведінка є прийнятною, а яка ні. Щоб ці норми дотримувалися, у суспільстві діють механізми соціального контролю, які забезпечують стабільність і порядок у соціальній системі. До таких механізмів належать соціалізація, правові та інші соціальні інституції, моральні цінності, а також соціальні санкції.

Соціальні санкції – це засоби заохочення або покарання, що застосовуються соціальною групою до індивіда з метою забезпечення дотримання соціальних норм. Вони є ключовим інструментом соціального контролю, який буває формальним (через інституції) та неформальним (через повсякденну взаємодію).

Виділяють чотири основні типи санкцій: формальні позитивні, формальні негативні, неформальні позитивні, неформальні негативні [38]. Докладніше наведено у таблиці (Див. Таблицю 2.1.)

Таблиця 2.1.

Основні типи санкцій

Тип санкції	**Характеристика**	**Приклади**
Формальні позитивні	Офіційне схвалення за дотримання норм і правил	Грамота, премія, почесне звання, державна нагорода, підвищення по службі
Формальні негативні	Покарання, передбачене законом чи офіційними інструкціями за порушення норм	Штраф, арешт, позбавлення прав, звільнення, догана, ув'язнення, смертна кара
Неформальні позитивні	Неофіційне схвалення, яке висловлюється у повсякденному спілкуванні	Похвала, комплімент, посмішка, аплодисменти, мовчазне схвалення, слава
Неформальні негативні	Неофіційне осудження за недотримання соціальних очікувань	Зауваження, висміювання, злий жарт, зневага, наклеп, осудливий погляд

Наприклад, підліток активно бере участь у волонтерських акціях або допомагає однокласникам із навчанням. За подібні дії він може отримати похвалу від учителів і повагу серед ровесників – це приклади неформальних позитивних санкцій. А якщо така активність буде відзначена грамотою чи премією на рівні школи – це вже приклад формальної позитивної санкції.

Тобто, наявність санкцій є невід'ємною частиною соціального контролю. Коли індивід порушує норми, суспільство реагує за допомогою санкцій, тим самим відновлюючи соціальну рівновагу і, навпаки, коли виникають позитивні санкції, як похвала, нагорода або суспільне визнання – заохочують дотримання норм і сприяють підтримці бажаної поведінки.

Негативні санкції відіграють особливо важливу роль у реагуванні на девіантну поведінку. Вони виконують кілька функцій: 1) превентивну, тобто стримують тих, хто потенційно може порушити норми; 2) виховну –

показують, що відхилення від норм є небажаними; 3) репресивну – передбачають покарання за порушення; 4) інтегративну, тобто об'єднують суспільство через спільне засудження девіантної поведінки.

Як зазначав Г. Беккер, іноді людину робить девіантом не сама її поведінка, а реакція суспільства на цю поведінку , оскільки девіантність є результатом соціального процесу застосування правил і ярликів [59, с. 9]. Наприклад, підліток, який одного разу порушив правило, може отримати девіантний ярлик (стигму). Через це він починає ототожнювати себе з цією роллю й дедалі більше занурюється в девіантне середовище. Тобто, надто жорстке покарання або стигматизація можуть, навпаки, посилити девіантну поведінку, особливо серед підлітків. У такому випадку вони сприймають реакцію дорослих як несправедливу й ще більше віддаляються від загальноприйнятих норм.

Девіантна поведінка може мати різний зміст і проявлятися у різних формах, залежно від того, проти яких соціальних норм вона спрямована: чи проти правових, чи моральних та етичних або соціально-побутових. Л. Вольнова виділяє такі три типи: а) антисоціальна (делінквентна) поведінка; б) асоціальна (аморальна) поведінка; в) аутодеструктивна (саморуйнівна) поведінка [7].

Охарактеризуємо коротко наведені типи. Антисоціальна (делінквентна) поведінка – це порушення законів та інших правових норм. Така поведінка серйозно шкодить суспільству. У підлітків це може проявлятися як хуліганство, крадіжки і навіть грабежі, насильство, вандалізм, наркоторгівля (де вони виступають розповсюджувачами). У дітей – це може бути насильство над однолітками (булінг), жорстокість по відношенню до тварин, дрібні крадіжки, підпали, псування майна і подібне.

На жаль, в умовах війни діти часто можуть проявляти делінквентну поведінку через стрес і загострене сприйняття світу. Вони нерідко стають жертвами вербування з боку російських спецслужб. Переважно дітей знаходять через месенджер Telegram. Деякі підлітки негативно реагують на

мобілізацію, мають складні стосунки в сім'ї або керуються фінансовими мотивами. Спочатку їм дають прості завдання — щось принести, віднести чи сфотографувати, щоб не відлякати. Згодом доручення ускладнюються: замінувати автівку, зібрати або активувати вибухівку, відстежувати переміщення ЗСУ. Після виконання завдання діти надсилають фото- або відеодокази в надії отримати обіцяні гроші. Натомість їх починають шантажувати: погрожують передати докази до СБУ або змушують вчиняти нові злочини. Так наприклад, у Запоріжжі 29 серпня 2024 року затримали двох підлітків, які підпалили автомобіль військовослужбовця [34]. В Одеській області 14 лютого 2025 року затримали шістьох неповнолітніх віком від 13 до 15 років [35].

Заступник Голови Національної поліції — начальник кримінальної поліції Андрій Анатолійович Нєбитов повідомив у своєму дописі, що у 2024 році в Україні було зафіксовано 352 випадки підпалів автомобілів. Переважну більшість із них, за даними Національної поліції, було скоєно за завданням спецслужб Російської Федерації. Водночас було вчинено 149 актів підпалів релейних шаф на залізниці та 57 диверсійних дій, спрямованих на об'єкти критичної інфраструктури (територіальні центри комплектування, поштові відділення, відділки поліції). За цими правопорушеннями було затримано 288 осіб, з них 65 — неповнолітні [25].

Асоціальна (аморальна) поведінка характеризується як порушення моральних і етичних норм, що завдає шкоди стосункам між людьми. У підлітків це проявляється у вигляді сварок з батьками, втечі з дому, бродяжництва, прогулювання шкільних занять, брехні, агресії, субкультурних девіаціях (сленг, брутальна лайка, шрамування, татуювання тощо). У дітей також проявляється у застосуванні лихослів'я, брехні, крадіжках, жебрацтві, агресії.

Нарешті, розглянемо аутодеструктивну (саморуйнівну) поведінку. Це такий тип поведінки, коли дії особи шкодять їй самій. Основні форми такої поведінки: суїцид, вживання наркотиків, самопошкодження (шрамування,

нанесення собі тілесних ушкоджень), різні види залежностей (надмірне споживання їжі, комп'ютерна залежність, вживання різноманітних хімічних речовин тощо), ризикована поведінка. У підлітків вона часто з'являється через вплив групи.

Підлітковий вік є особливим етапом розвитку, який супроводжується значними фізіологічними, психологічними та соціальними змінами. У цей період активно формується особистість, відбувається пошук себе і свого місця в соціумі, зростає емоційна чутливість і поведінкова нестабільність. Тому підлітки особливо вразливі до зовнішніх впливів, які можуть спонукати до появи девіантної поведінки. Часто така поведінка не є усвідомленою, а скоріше є формою протесту проти суспільних норм або спробою привернути увагу дорослих до себе.

Як зазначають фахівці-психологи, основними психологічними особливостями індивідів, які впливають на схильність до девіації у підлітків, є: 1) відчуття дорослості й бажання довести свою самостійність. Підлітки прагнуть, щоб їх вже сприймали як дорослих, а не як дітей. Їм важливо самим ухвалювати рішення, показати, що вони вже не діти. Це прагнення може проявлятись як у позитивних вчинках, наприклад, відповідальність за себе, так і в негативних, якщо бракує підтримки чи визнання з боку дорослих; 2) нестабільна самооцінка. Часто підлітки не можуть узгодити те, ким вони себе бачать, із тим, чого реально досягають. Це створює внутрішню напругу, викликає розчарування й може стати причиною того, що підліток відчуває безсилля перед труднощами. А це вже один із чинників ризикованої поведінки; 3) надмірна тривожність. Через невпевненість у собі, страх осуду, неприйняття чи поразки у багатьох підлітків формується підвищена тривожність. Якщо вона не минає, то з часом стає рисою характеру й заважає адаптуватися до життя у суспільстві; 4) емоційна нестабільність. В силу гормональних «стрибків» настрій у підлітків може змінюватися дуже різко: від радості до злості за лічені хвилини – через особливості процесу їх дорослішання. Вони легко збуджуються, часто гостро реагують на дрібниці. Це знижує здатність

контролювати себе, що може спричиняти необдумані або ризиковані дії; 5) вплив підліткового оточення. Бути прийнятим у компанії дуже важливо для підлітка. Через страх бути осміяним або відкинутим багато хто готовий робити те, що від них очікує група, навіть якщо це серйозне відхилення, на кшталт агресії, втечі з дому чи інших подібних проявів; 6) фізичне та гормональне дозрівання. У цей період тіло змінюється, через гормональні зміни емоції стають непередбачуваними й нестійкими, в свою чергу підлітки можуть швидко втомлюватися, бути менш стійкими до стресу, скаржитися на самопочуття без видимих причин; 7) розчарування через завищені очікування. Часто самі підлітки і дорослі, що оточують підлітка, – батьки, вчителі, висувають завищені очікування, тобто багато що очікують від нього. Коли не вдається виправдати ці очікування, виникає відчуття невдачі, розчарування, втрата віри в себе. Це може штовхати до протестної або втечної поведінки [41].

Соціальні чинники також відіграють важливу роль у формуванні девіантної поведінки. До таких чинників можна віднести соціальну нерівність, недостатній соціальний контроль з боку сім'ї, асоціальне середовище, вплив субкультур і соціальних мереж, які часто толерують різні девіантні відхилення.

Девіантна поведінка підлітків проявляється через конкретні зовнішні ознаки, які можуть бути помітні в повсякденному житті. До основних проявів девіантних поведінкових проявів належать: агресія, виклик, демонстрація, систематичні відхилення від навчальної та трудової діяльності, втеча з дому, шкідливі звички, рання наркотизація, асоціальні дії, спроби суїцида [3]. Ці прояви поведінки є сигналами для дорослих (батьків, вчителів, соціальних працівників) щодо потенційних проблем у розвитку особистості, і вимагають уважного ставлення та втручання.

Проблема девіації частіше за все розглядається в рамках соціологічної науки, адже ще класики соціології, зокрема Е. Дюркгейм, описували це явище. Але ми б зауважили, що дана проблематика є предметом міждисциплінарних досліджень. Вона вивчається психологами, педагогами, а також

представниками юридичних наук. Це особливо актуально для підлітків, коли порушення стають не просто неправильними з точки зору соціальних норм, а небезпечними для соціуму або й кримінальними. У таких випадках до справи залучається не лише соціальний контроль, а й правова відповідальність. Законодавство України чітко визначає, що таке девіантна поведінка неповнолітніх і які її форми становлять загрозу для суспільства. Основу правового регулювання становлять кілька ключових законів. Так, у Кримінальному кодексі України визначається відповідальність неповнолітніх (від 14 до 18 років) за вчинення суспільно небезпечних діянь. У розділі XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» (статті 97–108) [18] описано, як саме призначається покарання з урахуванням віку, психоемоційного стану, умов життя та виховання дитини. Замість позбавлення волі можливе застосування альтернативних заходів, наприклад, примусового виховання, нагляду або направлення до спеціальних навчально-виховних закладів.

У Законі України «Про охорону дитинства» [32] закріплено основні права дитини й гарантії їх дотримання. Цей закон також визначає обов’язки держави, сім’ї та суспільства щодо створення безпечного середовища для розвитку дитини. Окремо підкреслюється важливість запобігання жорстокому поводженню, насильству, експлуатації та іншим формам небезпечної поведінки. Так, у ст. 33 цього Закону зазначено, що право дитини на особисту свободу гарантується та охороняється законом. Затримання та арешт неповнолітніх допускаються лише як винятковий захід, і лише у випадках та в порядку, визначених законом. У разі затримання дитини відповідні органи зобов’язані негайно повідомити її батьків або осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури. Категорично забороняється утримання дітей разом із дорослими затриманими, арештованими чи засудженими. Порядок притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, відбування покарання та застосування пробації до них регулюється окремим законом. До дитини не можуть застосовуватися насильство, погрози чи інші незаконні дії з

метою примушення її до надання свідчень або визнання вини. Примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватися до дитини лише судом і лише у випадках, передбачених законом.

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [33] встановлює порядок роботи служб, які займаються профілактикою правопорушень серед підлітків. Також описано процедури підтримки дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах. До регулювання поведінки неповнолітніх також залучаються такі нормативно-правові акти: Кодекс України про адміністративні правопорушення (розділ про неповнолітніх правопорушників); Сімейний кодекс (відповідальність батьків за виховання дітей); Закони «Про освіту», «Про соціальні послуги» (створення умов для виховання, навчання та соціальної підтримки дітей із девіантною поведінкою).

Таким чином, дослідивши сутність девіантної поведінки підлітків як соціального явища, ми можемо говорити, що девіантна поведінка підлітків, зазвичай, є наслідком складних фізіологічних, соціально-психологічних, соціальних і правових умов, які складаються в конкретно-історичний час у певному суспільстві. Саме тому науковці приділяють багато уваги для вивчення різноманітних девіантних проявів, особливо серед підлітків, щоб девіації не переросла на злочинну поведінку у дорослому віці. Законодавство також акцентує увагу не лише на покаранні, а й на реабілітаційних та профілактичних заходах, спрямованих на виправлення та соціалізацію неповнолітніх.

2.2. Причини виникнення і особливості прояву девіантної поведінки підлітків у сім'ї

Одним із базових соціальних інститутів, що першочергово впливає на формування особистості, є сім'я. Сім'я – це соціальна група (об'єднання), основане на кровній спорідненості, шлюбі чи усиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю за виховання

дітей. Сім’я є більш складною системою відносин, ніж шлюб, оскільки вона, як правило, об’єднує не тільки подружжя, але і їх дітей, а також інших родичів та близьких [30, с. 243].

Вплив батьків, є найбільш авторитетним для підлітка, коли в родині спокійні та добросердечні відносини, дитина відчуває себе впевненою, захищеною, в неї є приклад здорових стосунків та відсутність девіантної поведінки. І, навпаки, коли в родині зовсім інші відносини, тобто скандали між батьками, бійки, присутні різні залежності в батьків на кшталт алкоголізму чи вживання наркотичних речовин, тоді дитина відчуває себе незахищеною, відчуженою. Звідси у дитини можуть з’являтися різні прояви девіантної поведінки для того, щоб уникати спілкування зі своєю сім1єю. Отже, ми розуміємо, що сімейні відносини є важливою частиною суспільних відносин, і є однією зі складових розвитку особистості підлітка.

Розглянемо основні соціально-психологічні чинники, що зумовлюють формування девіантної поведінки саме в підлітковому віці. Найчастіше вони пов’язані з дисфункціональністю сімейного середовища. Зокрема, негармонійне функціонування між чоловіком та дружиною наражає дітей і підлітків на девіантні вчинки, такі як агресія, крадіжки і навіть грабежі та інші соціальні проблеми. Дезорганізація з боку сім'ї призводить до деформації підлітків, якщо вони не є належним чином соціалізованими.

Дезорганізованість сім’ї може ввести в оману і збити з правильного шляху, піддати дітей і підлітків негативному впливу з боку груп однолітків, навколишнього середовища, соціальних факторів, які можуть легко спотворити їх поведінку. Сім’ї, пов’язані первинними, вторинними та третинними відносинами, взаємозв’язок між членами сім’ї відповідно до ролей та функцій, які вони виконують, коли особи не можуть підтримувати та виконувати ці ролі, – все це може стати початком виникнення проблемних ситуацій в сім’ї. Крім того, досвід поганої взаємодії підлітків поза сім’єю також може призвести до формування девіантної поведінки. Надмірне вживання алкоголю, паління, вживання наркотичних засобів, залучення до

ризикованих сексуальних стосунків також розбещує поведінку в суспільстві. Це може спричинити негативні комунікативні навички та слабкі кордони, які можуть розвиватися в результаті дезорганізації сім'ї [55, с. 2-3].

Ще одним вагомим чинником є дефіцит емоційної підтримки з боку батьків. Коли підліток не отримує тепла, розуміння, визнання та турботи, він шукає це в інших середовищах, часто у вуличних або девіантних підліткових групах, де компенсує дефіцит прийняття, навіть якщо це пов'язано з негативними формами поведінки. Також надмірний контроль або, навпаки, повна байдужість з боку батьків, авторитарне, жорстке виховання, засноване на покараннях, знижує рівень довіри та сприяє формуванню протестних форм поведінки. У свою чергу, повна байдужість до життя дитини, ігнорування її потреб та інтересів може призвести до розвитку безвідповідальності, агресії або втечі в асоціальні компанії.

Не менш важливим чинником є наявність виховних помилок. Подвійні стандарти, суперечливі вимоги, відсутність єдності у виховних позиціях, здатні спровокувати девіантну поведінку у підлітків. Коли підлітки спостерігають неузгодженість дій, нещирість або непослідовність у поведінці батьків, вони поступово втрачають авторитети, перестають дотримуватись встановлених норм і схильні до порушення соціальних правил. Такі моделі родинного спілкування формують у підлітків почуття дезорієнтації, тривожності та опору авторитетам. Зокрема, у статті «Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків» автором наголошується, що несприятливі умови в сім'ї, такі як відсутність емоційного контакту з батьками, конфліктні стосунки, недостатній контроль або, навпаки, надмірна жорстокість – це може стати одним з ключових факторів, які сприяють формуванню девіацій у поведінці неповнолітніх [1].

Ми вважаємо, що тип і структура сім'ї, в якій зростає підліток, мають прямий вплив на формування його поведінкових установок. Соціалізація залежить від таких чинників, як стиль спілкування в родині, стабільність відносин, виховна стратегія.

Кузьменко Т. М. визначає класифікацію сім’ї за такими критеріями:

—За чисельністю: нуклеарна, розширена, зведена.

—За формою шлюбу: моногамна, полігамна (полігінія, поліандрія, груповий шлюб).

—За юридичним статусом шлюбу: офіційна, громадянська, фіктивна.

—За владною структурою: патріархальна, матріархальна, егалітарна.

—За соціальним походженням партнерів: гомогенні, гетерогенні.

—За вибором шлюбного партнера: екзогамні, ендогамні.

—За родоводом і спадкуванням: патрілінарні, матрілінарні, двобічні.

—За місцем проживання: патрілокальні, матрілокальні, неолокальні, евункулокальні.

—За кількістю батьків: повна, неповна.

—За кількістю дітей: бездітна, малодітна, середньодітна, багатодітна.

—За стилем взаємодії: партнерська, автономна.

—За структурою: біологічна, зведена, перебудована [16, с. 167-168].

Особливо небезпечною з точки зору ризику виникнення девіантної поведінки є проблемні сім’ї, які характеризуються хронічними конфліктами, емоційною відстороненістю або насильницькими стосунками. Також неповні або повторні шлюби з дітьми можуть формувати додаткові труднощі в адаптації дитини, особливо в разі порушення емоційного контакту з вітчимами або мачухами. Крім того, авторитарні та ліберальні моделі виховання, за умови відсутності стабільності, емпатії та контролю також здатні впливати на формування крайніх реакцій: агресії, замкнутості, відчуженості тощо, які є проявами девіацій [10].

Таким чином, типологія сімей має значення не стільки як класифікаційна ознака, скільки як діагностичний індикатор рівня соціально-психологічного комфорту у родині, що прямо впливає на формування девіантної поведінки в підлітковому віці.

Особливу роль у формуванні поведінкових моделей відіграє стиль виховання, якого дотримуються батьки. Відповідно до типології Д. Баумрінд, виділяють три основні стилі: 1) авторитетний стиль, що поєднує високі очікування від дітей із теплом, чуйністю та логічною дисципліною. Діти в таких родинах, як правило, демонструють високий рівень самоконтролю, соціальних навичок і мотивації; 2) авторитарний стиль, який відзначається високою вимогливістю і низькою емоційною підтримкою. Батьки не схильні до пояснень або діалогу, вимагають безумовного підкорення. У підлітків із таких сімей частіше проявляється агресія, тривожність, низька самооцінка; 3) ліберальний (дозвільний). Він характеризується високою емоційною підтримкою та низькою вимогливістю. Батьки уникають конфліктів і не встановлюють чітких меж. Це може призводити до імпульсивності, неусвідомленої поведінки та труднощів у дотриманні соціальних норм у дітей [45].

Авторитарний та дозвільний стиль виховання можуть сприяти розвитку девіантної поведінки. Наприклад, якщо до дитини формується авторитарне ставлення, високі вимоги та низька підтримка з боку батьків – це може викликати у дитини стрес і негативні емоції, що, в свою чергу, призведе до появи девіантної поведінки через почуття тривоги та неадекватної реакції на стресові ситуації. У випадку вседозволеного стилю виховання, який характеризується високою підтримкою та низькими вимогами з боку батьків, діти можуть відчувати, що у них немає обмежень, а це може призвести до неадекватної поведінки. Згодом з’являться прояви девіантної поведінки.

Неповні сім’ї та сім’ї з постійно змінюваною структурою сім’ї (часті розлучення, нові партнери батьків) можуть негативно впливати на стабільність і психологічний стан дітей і підлітків у такій сім’ї, спричиняючи девіантну поведінку. Діти з неповних сімей часто страждають від низької самооцінки та соціальної ізоляції, їм важко будувати конструктивні стосунки та відчувати спотворення ідентифікації з батьками, що підвищує ризик того, що їхнє соціальне оточення матиме негативний вплив на розвиток дитини.

У таких сім’ях спостерігаються гендерні відмінності в ставленні до дітей. Так, наприклад, хлопчикам часто встановлюють більше обмежень, що може бути реакцією матерів на риси характеру колишнього чоловіка. Вони часто стають винними у всьому, зменшуючи емоційну напругу матерів. Дівчатка, навпаки, отримують менше осуду та фізичних покарань. Ситуація розлучення може бути драматичною для дівчаток, викликаючи тривогу і страх самотності. Вони можуть не відпускати матір, боячись її втрати, що призводить до розвитку неврозів. У підлітковому віці такі діти схильні до неврозів страху, істеричних неврозів, а також нав’язливих думок і страхів, які супроводжуються тривожно-депресивним настроєм, що теж сприятиме виникненню певних відхилень [23].

Отже, важливість стабільності та психологічної підтримки дітей у неповних сім’ях та сім’ях, де структура сім’ї змінюється через розлучення батьків або нових партнерів, можуть призвести до низької самооцінки, замкнутості і труднощів у формуванні стосунків із батьками.

Ми звернулися до декількох емпіричних досліджень, результати яких підтверджують вплив, який описаний вище. Так, виявлено, що найбільш деструктивно на соціалізацію підлітків впливають такі типи родин як: а) сім’ї, що страждають від алкогольної залежності, де один або обоє батьків зловживають алкоголем; б) асоціально-аморальні сім’ї, що демонструють антисоціальні установки; в) конфліктні сім’ї, які відзначаються постійними сварками, неповагою один до одного, іноді – насильством; г) кримінальні сім’ї, в яких хтось із члени родини відбували або відбувають покарання; д) сім’ї з психічно хворими батьками; д) педагогічно неспроможні сім’ї, які втратили виховний вплив через незнання психології дітей; е) наркотично залежні сім’ї – батьки вживають наркотики [6, с. 25].

Дослідження також виявило різні форми девіантної поведінки серед підлітків з асоціальних родин. Найпоширенішими з них були: агресія і насильство (16,22%), небажання вчитися (14,89%), куріння (12,02%), вживання алкоголю (11,64%), бродяжництво (11,07%), ранній початок

статевого життя (7,44%), токсикоманія (6,11%), крадіжки (5,73%), шахрайство (5,15%), участь у кримінальних групах (4,01%), судимість (2,67%), суїцидальна поведінка (1,72%), вандалізм (0,76%) та наркоманія (0,57%). Водночас, варто зазначити, що девіантна поведінка не завжди є прямим наслідком негативного родинного впливу. В окремих випадках ключову роль можуть відігравати зовнішні соціальні чинники, такі як школа, вулиця, неформальні групи або медіа [6, с. 26].

У підсумку даного підрозділу, ми зазначаємо, що сімейне середовище може стати реальними причинами виникнення і особливості прояву девіантної поведінки підлітків у сім'ї. Багато характеристик сімейного середовища виступають такими причинами. Важливе значення для розуміння впливу сімейного середовища на розвиток дітей мають гендерні відмінності у ставленні до дітей. Як хлопці, так і дівчата можуть стикатися з різними обмеженнями, які впливають на їхній емоційний стан і сприйняття свого місця в родині та суспільстві. Розлучення також може бути особливо важким для дітей, оскільки воно може викликати тривогу та страх втрати, що може мати довгострокові наслідки для їх психічного здоров'я. Розлучення має дуже шкідливі наслідки, бо залишає тривалий відбиток на психіці дітей. В деяких випадках завдає шкоди не саме розлучення, а сварки між батьками під час і після розлучення [36, с. 230].

2.3. Специфіка соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї

У сфері профілактики девіантної поведінки підлітків поняття соціальної технології охоплює сукупність засобів, методів, прийомів та інструментів впливу, спрямованих на досягнення певних соціально значущих результатів. Такі технології можуть мати як індивідуальний, так і системний характер, охоплюючи діяльність не лише окремих членів родини, а й широке коло соціальних інституцій, з якими взаємодіє сім'я.

Структура соціальної технології зазвичай включає мету, об'єкт і суб'єкт впливу, механізми реалізації, ресурси та очікувані результати. Щодо функцій соціальних технологій, то науковці виокремлюють такі: 1) діагностична, яка полягає у виявленні причин і факторів відхилень у поведінці; 2) реабілітуюча, сутність якої полягає у перевихованні (ресоціалізації), подоланні негативних проявів; 3) координуюча. Її суть – це координація зусиль усіх зацікавлених виховних інститутів у попередженні і подоланні асоціальної поведінки; 4) прогностична – передбачення можливих негативних проявів у поведінці) [2, с. 133].

Розглянемо деякі аспекти застосування соціальних технологій у профілактиці девіантної поведінки підлітків у сім'ї. Так, у межах реалізації корекційної роботи з підлітками в сімейному середовищі, соціальна технологія передбачає таку поетапну структуру:

1) визначення соціально-педагогічної та психологічної проблеми;

2) висунення гіпотез щодо причин появи девіацій у поведінці підлітка;

3) діагностика – збір інформації про визначений перелік проблем конкретного суб'єкта у їх взаємозв'язку, взаємозалежності та ієрархії;

4) добір і використання методик, методів і засобів корекційної роботи;

5) розробка програми проведення корекції;

6) безпосередня діяльність, тобто проведення корекційної роботи;

7) контроль за ходом проведення та оцінка ефективності програми [21, с. 299-300].

Технологія соціальної профілактики негативних проявів девіації може здійснюватися на рівні всього суспільства або окремого регіону (макрорівень), окремої соціальної групи, установи, організації, (мікрорівень), окремого індивіда (індивідуальний рівень). Профілактична робота на макрорівні реалізовується у вигляді комплексних профілактичних програм, кампаній у засобах масової інформації, масових заходів, координованої діяльності мережі установ та організацій. На мікрорівні профілактика здійснюється у вигляді спеціальних програм, заходів і окремих дій в межах установ, організацій та за

місцем проживання. Індивідуальний рівень профілактики – робота, що проводиться спеціалістами та волонтерами з окремими особами [12, с. 88].

Важливою складовою профілактики девіантної поведінки підлітків на мікро та індивідуальному рівнях є системна й цілеспрямована робота з родинним оточенням дитини, оскільки саме сім'я виступає першим і найбільш впливовим середовищем соціалізації, де формуються первинні моделі поведінки, моральні орієнтири та базові емоційні зв'язки. Тому ефективність профілактичних заходів значною мірою залежить від глибокого розуміння специфіки внутрішньосімейної динаміки, включаючи характер емоційної прив'язаності, рівень довіри, неформальний розподіл ролей, особистісні риси батьків і типи батьківських установок (наприклад, жорстокість, гіперопіка або байдужість), а також особливості комунікації в родині, емоційний клімат та поведінкові зразки, які підлітки наслідують від дорослих. Через це реалізація соціальних технологій у роботі з сім'єю має ґрунтуватися на засадах добровільності, бажанні батьків до змін і готовності до співпраці з фахівцями, що дозволяє не лише усунути чинники ризику, а й створити підтримувальне середовище для здорового розвитку дитини.

Ураховуючи визначальну роль сім'ї у формуванні поведінкових установок підлітка, особливої уваги потребує запровадження дієвих методів профілактичного впливу, адаптованих до реальних потреб і особливостей родинного середовища. Саме на цьому етапі важливо зосередитися на перевірених і практично ефективних підходах, які сприяють налагодженню позитивної взаємодії між батьками та дітьми, підвищенню виховної компетентності дорослих та усуненню сімейних дисфункцій як джерела ризику девіантної поведінки.

Ефективними з цієї точки зору можуть бути технології профілактики девіацій у родинному середовищі, які передбачають такі структурні елементи: а) батьківські тренінги, що спрямовані на формування позитивних моделей виховання, розвитку навичок ненасильницької комунікації, управління конфліктами та розуміння потреб дитини. Прикладом може служити Програма

«Батьківство без стресу», розроблена ВГЦ «Волонтер» за підтримки UNICEF, спрямована на розвиток позитивних моделей виховання, навичок ненасильницької комунікації та управління конфліктами. Вона була впроваджена у Донецькій та Луганській областях, охоплюючи батьків, які виховують дітей у складних життєвих обставинах. Учасники відзначили покращення взаєморозуміння з дітьми та зниження рівня конфліктності в родині [13]; б) консультаційно-психологічна допомога, яка передбачає індивідуальну або групову роботу з батьками та підлітками, спрямовану на вирішення кризових ситуацій. Для підлітків із вираженими схильностями до девіацій застосовують індивідуальні психолого-педагогічні підходи (консультації, психотерапевтична робота) та групові програми (клуби, гуртки за інтересами, тренінги). Соціальні працівники й психологи організовують групи підтримки «для ризикової молоді», де підлітки отримують альтернативу девіантному оточенню і розвивають навички конструктивної взаємодії. Університетські та громадські ініціативи можуть проводити тематичні тренінги для зміцнення самооцінки, критичного мислення і відповідальності. Такий підхід часто супроводжується залученням волонтерів, менторами та рольовими моделями для підлітків. Прикладом слугує Програма «Підтримка зв’язку з підлітком» допомагає дітям віком 12–17 років уникати ризикованої сексуальної активності, вживання наркотиків та насильницької поведінки. Програма допомагає батькам встановити для своїх підлітків чіткі норми проти антисоціальної поведінки шляхом посилення батьківського контролю, зменшення жорстокого виховання та винагородження підлітків для сприяння сімейним зв’язкам. (Цю програму розробили Р. Каталано та Дж. Хокінс у Школі соціальної роботи Вісконсинського університету) [63]; в) сімейна терапія, яка застосовується у випадках системних проблем у родині, допомагає налагодити гармонійні відносини між усіма її членами. Прикладом слугує Functional Family Therapy (FFT), це короткострокова, структурована програма, спрямована на роботу з підлітками, які мають проблеми з поведінкою, та їхніми сім’ями. Вона поєднує когнітивно-поведінкові техніки з сімейною

терапією для зменшення конфліктів і покращення взаєморозуміння [46]; г) соціальний супровід як комплексна підтримка сімей у складних життєвих обставинах. Цей елемент технології включає допомогу в адаптації до змін, консультування, координацію дій з іншими інституціями. Центри соціальних служб в Україні здійснюють супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, через надання консультацій, організацію тренінгів та координацію з іншими установами для забезпечення всебічної допомоги [27]; д) освітні програми, оскільки заклади освіти є одним з основних інститутів соціалізації підлітків, то соціальні технології включають регулярну роботу з класними колективами і учнями з ризиком девіацій. Це можуть бути інтерактивні уроки з розвитку соціальних навичок і самоконтролю, рольові ігри для відпрацювання стратегій мирного вирішення конфліктів, індивідуальні та групові тренінги з профілактики агресії. У рамках шкільної програми «Вчимося жити разом», що реалізується у багатьох українських школах за підтримки ЮНІСЕФ, проводяться інтерактивні заняття з розвитку емоційного інтелекту, комунікативних навичок та самоконтролю. Наприклад, на уроці з теми «Вирішення конфліктів» учні розігрують типові шкільні ситуації, в яких виникають непорозуміння між однолітками, і в групах шукають шляхи конструктивного розв’язання проблеми. Така діяльність не лише формує навички мирного спілкування, а й знижує ризик виникнення агресивної чи девіантної поведінки серед підлітків [8].

Оскільки ефективна профілактика девіантної поведінки підлітків вимагає комплексного та системного підходу, ключове значення має залучення фахівців із різних сфер. Реалізація наведених вище соціальних технологій потребує не лише відповідного методичного забезпечення, а й участі кваліфікованих спеціалістів, які здатні працювати з родинами, дітьми та освітнім середовищем. На цьому етапі особливо важливо визначити та охарактеризувати роль соціального працівника, шкільного психолога, педагога та медіатора в процесі впровадження превентивних заходів. Саме їхня взаємодія, фахова компетентність і готовність до міждисциплінарної

співпраці є основою для побудови ефективної системи підтримки підлітків, схильних до девіацій.

У структурі профілактики виокремлюють три рівні: 1) первинна профілактика, яка охоплює просвітницькі заходи, спрямовані на формування цінностей здоров'я, відповідальної поведінки, навичок прогнозування власних дій; 2) вторинна профілактика, що спрямована на роботу з підлітками, які вже демонструють ризиковану поведінку. Основні завдання цього рівня – мотивація до змін, розвиток підтримуючого оточення, запобігання впливу негативного середовища; 3) третинна профілактика орієнтована на ресоціалізацію осіб, які вже мали досвід девіантної поведінки, та на запобігання рецидиву. Вона передбачає реабілітацію, відновлення особистісного та соціального статусу.

На підставі аналізу наукової літератури серед суб'єктів реалізації соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї ми можемо виокремити таких. В першу чергу, це фахівці центрів соціальних служб, які працюють з дітьми, що виховуються в проблемних сім'ях або вже мають ознаки девіацій. Вони проводять оцінку потреб сім'ї, розробляють та реалізують індивідуальні плани соціального супроводу, тісно співпрацюють із закладами освіти, охорони здоров'я та ювенальною поліцією [27, с. 16-17].

По-друге, це шкільний психолог. Він надає психологічні послуги дітям і підліткам та їх батькам у закладі освіти, тісно співпрацює з педагогічним колективом та родинами учнів задля створення сприятливих умов для навчання й всебічного розвитку. Його діяльність спрямована на забезпечення психоемоційного добробуту дитини, підтримку її участі в освітньому процесі та досягнення максимальних навчальних результатів. Шкільний психолог здійснює діагностику емоційного стану, виявляє можливі девіантні прояви на ранніх етапах розвитку, працює з проявами тривожності, агресії, замкнутості, а також сприяє формуванню навичок саморегуляції та розвитку емоційного інтелекту. Основними інструментами його професійної діяльності є психологічні тренінги, індивідуальні консультації, психодіагностика та

психокорекційна робота, які сприяють особистісному зростанню учнів і гармонізації шкільного середовища [57].

По-третє, серед суб'єктів ми також можемо назвати шкільного педагога, який виконує виховну і просвітницьку функції. Педагог не просто дає знання, а й допомагає підліткам зрозуміти, що таке добре й погано, як поводитися в різних ситуаціях, як бути відповідальними та поважати себе. Через спілкування, спільні заняття, проєкти та інтерактивні уроки він створює в класі дружню й комфортну атмосферу.

По-четверте, медіатор, людина, яка може допомогти вирішувати конфлікт в школі. Такі конфлікти можуть бути як причиною, так і наслідком девіантної поведінки. Медіатор допомагає учням, батькам і вчителям домовитися та знайти спільне рішення. Завдяки його роботі в школі менше напруги, діти вчаться спілкуватися. Нажаль, на теперішній час немає штатної посади медіатора у закладах освіти. Тому часто подібну функцію виконують психологи або залучені особи, наприклад, соціальні працівники.

Дослідження підтверджують, що сімейне середовище є ключовим у формуванні та корекції поведінки підлітків. Особливо ефективними визнаються ті профілактичні технології, які орієнтовані на підвищення виховного потенціалу батьків, розвиток комунікативних навичок у родині, а також забезпечення психологічної підтримки в умовах підвищених ризиків девіантної поведінки.

Ми наводимо в якості прикладу деякі програми, які довели свою ефективність у профілактиці девіантної поведінки підлітків у сім'ї. Так, у відповідь на повномасштабну війну в Україні у 2022 році фахівцями Українського фонду «Благополуччя дітей» за підтримки німецької організації Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V. for Brot für die Welt було розроблено та впроваджено психоосвітню програму «Коло сили» [39]. Її мета полягала у формуванні життєстійкості у дітей, підлітків та дорослих шляхом опанування технік саморегуляції, поліпшення навичок безпечної поведінки, комунікації, відновлення родинних зв'язків і емоційної рівноваги в умовах

війни. Цільова аудиторія: сім'ї військовослужбовців; родини внутрішньо переміщених осіб; діти та підлітки віком 9–18 років; дорослі (батьки, опікуни, члени родини).

У межах цієї програми особливу увагу приділено опрацюванню глибоких та життєво важливих тем, які формують емоційно здорове середовище в родині. Під час занять учасники вчаться розпізнавати, осмислювати й безпечно виражати власні емоції, що є базовою умовою психічного благополуччя як дитини, так і дорослого. Водночас програма розкриває поняття гідності, любові, співчуття, допомагає учасникам знайти точки опори у складних обставинах: під час втрати, у ситуації невизначеності, вимушеному переміщенні тощо. Окремо приділяється увага розвитку технік емоційної саморегуляції як через тілесні практики, так і через мисленнєві вправи, з метою зниження рівня тривоги, напруги й агресії. Уся робота спрямована на формування безпечного емоційного простору в родині, де кожен її член – і дитина, і дорослий – може бути почутим, підтриманим і прийнятим. Такий підхід не лише допомагає впоратися з кризою, а й закладає основу для стійкого профілактичного ефекту, що знижує ризики виникнення девіантної поведінки у підлітків.

Особливістю цієї програми є те, що тренінги проводяться у паралельних групах: окремо для дітей, підлітків і дорослих, але всі групи опрацьовують спільні теми. Такий підхід сприяє узгодженості у родинному спілкуванні та дозволяє кожному члену родини по-своєму прожити важливі питання, залишаючись у спільному контексті. Веденням занять займаються професійні тренери — шкільні психологи, соціальні педагоги, а також викладачі закладів вищої освіти, що забезпечує високий рівень фаховості та міждисциплінарний підхід до підтримки родин.

В процесі реалізації програми було виявлено, що у підлітків і членів сім'ї знизився рівень емоційної напруги; поліпшилося взаєморозуміння в сім'ї; підвищився рівень життєстійкості; сформувалася підтримки між членами родини, яка зберіглася і після завершення занять.

Таким чином, наш загальний висновок полягає у тому, що девіантна поведінка підлітків є складним суспільним явищем, яке відображає розбіжність між особистими прагненнями молоді та суспільними очікуваннями, ускладнюється особливостями сімейного середовища, і тільки комплексний, багаторівневий підхід до профілактики здатен ефективно з нею боротися. По-перше, внутрішньосімейна нестабільність, емоційний дефіцит або виховні помилки створюють у підлітків потребу шукати прийняття поза родиною, що підвищує ризик відхилень. По-друге, соціальні, психологічні та правові інструменти — від санкцій і реабілітаційних заходів до узгоджених міждисциплінарних програм — мають діяти синхронно на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. І, нарешті, важливою частиною є системна робота з батьками та родиною: тренінги, консультації, сімейна терапія й координація фахівців закладають основу для здорового соціалізації підлітка. Лише через поєднання діагностики, цілеспрямованої профілактики та постійного моніторингу результатів можна створити підтримувальне середовище, яке не тільки знижує прояви, а й сприяє гармонійному розвитку особистості.

РОЗДІЛ 3
ПРИКЛАДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї

3.1. Обґрунтування методу прикладного дослідження профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї

У дослідженні використано один із якісних методів, а саме – метод глибинного структурованого індивідуального інтерв'ю. Якісна методологія є доцільною при вивченні малодосліджених або складних соціальних явищ, де необхідне вичерпне розуміння контексту й настроїв учасників [49].

Інтерв'ю проводилося з батьками підлітків м. Запоріжжя. Такий вибір зумовлений низкою факторів, що відповідають завданням і особливостям предмета дослідження та спрямованістю на глибоке розуміння особистих стратегій батьків у вихованні та їхній досвід сімейної підтримки.

Глибинне інтерв'ю (in-depth interview), також називають інтенсивним інтерв'ю, є одним з методів збору даних, що використовується в якісних дослідженнях і передбачає, що усне спілкування з респондентами дає змогу досліднику отримати їхні власні та унікальні знання про соціальне життя, до якого вони належать.

Науковці та дослідники гуманітарних та соціальних наук наголошують на важливості проведення інтерв'ю з окремими учасниками, щоб зрозуміти їхню точку зору, «а особисті розповіді розглядаються як такі, що мають центральне значення в соціальних дослідженнях через здатність мови висвітлювати значення» [53, с. 450]. Основна перевага цього методу полягає в можливості отримати не лише відповідь, а й пояснення, обґрунтування, уточнення, а також виявлення індивідуального розуміння проблематики сімейної підтримки та причин девіантної поведінки підлітків.

Структурований формат інтерв'ю передбачає проведення особистих бесід з кожним респондентом за єдиним переліком запитань (гайд), складеним заздалегідь. Такий підхід дозволяє поєднати стандартизованість (усім

учасникам ставилися однакові питання в однаковому порядку) з глибинністю індивідуального сприйняття та можливістю зосередитися на унікальному досвіді кожного респондента. Застосування саме структурованого глибинного інтерв'ю дозволяє дотримуватися заданої логіки дослідження, не втрачаючи при цьому гнучкості у розкритті тем. Такий підхід сприяє підвищенню валідності результатів, оскільки кожен респондент відповідає на однакові за формулюванням і послідовністю питання, а отже можлива порівняльна аналітика.

Метою даного прикладного дослідження було з'ясувати, як батьки усвідомлюють роль сімейної підтримки у попередженні девіантної поведінки, які методи вони застосовують, що вважають ефективним, і наскільки вони обізнані щодо сучасних соціальних технологій профілактики, таких як психологічне консультування, медіація, сімейна терапія тощо. Саме ці аспекти лягли в основу гайду для інтерв'ю, який структуровано у шість тематичних блоків (див. Додаток Б).

Інструментарій дослідження сформовано на основі теоретичних напрацювань з питань девіантної поведінки, соціального контролю та комунікативних стратегій у сім'ї. На основі теоретичного аналізу розроблена програма прикладного дослідження (Див. Додаток А).

У методологічній частині визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, обґрунтовано актуальність теми та вибір методу – глибинного інтерв'ю. У методичній частині здійснено конкретизацію ключових понять: «сімейна підтримка», «девіантна поведінка», «профілактика», а також представлено орієнтовні варіанти відповідей та логіку їх інтерпретації. Це дало змогу чітко розмежувати внутрішні (сімейні) та зовнішні (соціальні) чинники, що впливають на поведінку підлітків.

Особливість даного методу також полягає в можливості виявити приховані фактори впливу: психологічні травми, недовіру у відносинах, відсутність емоційного контакту тощо, які можуть не виявлятися у формалізованому анкетуванні. Під час інтерв'ю дослідник має змогу

поставити уточнювальні запитання, повернутись до попередньої теми, спостерігати за реакціями респондента. Такий підхід значно підвищує достовірність отриманої інформації.

Особливістю дослідження стало також те, що під час інтерв'ю було можливо визначити рівень обізнаності батьків щодо методів психологічної допомоги, готовність звертатися до фахівців, ставлення до соціальних сервісів підтримки. Виявилося, що деякі батьки демонструють високий рівень емпатії та саморефлексії, але водночас з недовірою ставляться до допомоги з боку державних установ.

Під час інтерв'ю я намагалася створити сприятливу атмосферу для висловлення думок, уникала тиску або нав'язування інтерпретацій, а також уважно фіксувала зміст відповідей. Інтерв'ю проводились віч-на-віч та записувались на диктофон, що давало змогу отримати усний текст респондентів з високою деталізацією (і надалі – трансформувати в «дослівну стенограму»).

Доцільність якісного підходу ще й у тому, що він дозволяє врахувати особливості місцевого контексту. Наприклад, як зауважила одна з інформанток, через воєнний стан у Запорізькій області та закриття багатьох закладів і школярі втратили частину звичних можливостей для активного відпочинку. Лише завдяки глибинним інтерв'ю вдалося дізнатися від батьків їх щирі складнощі виховання дітей у прифронтовому місті, де вони також змогли розповісти про свої як позитивні, так і негативні моменти з виховання дітей.

Таким чином, обраний метод повністю відповідає меті і завданням дослідження. Він дає змогу зібрати багатий якісний матеріал, на основі якого було здійснено подальший аналіз, зроблені висновки та сформульовано рекомендації.

3.2. Аналіз результатів прикладного дослідження

Узагальнення відповідей батьків показало низку спільних тенденцій. По-перше, майже всі інформанти зазначили, що стикалися з проявами девіантної поведінки у своєму оточенні чи в сім'ї (пропуски шкіл, неслухняність, конфлікти з однолітками або вживання спиртного). Батьки зізнавалися, що окремі епізоди девіації підлітків у їхніх родинах все ж траплялися – типовими називалися сварки, брехня, порушення домовленостей.

Однією з ключових відповідей став факт, що сімейна підтримка розглядається як важливий захисний фактор. Наприклад, як вказано в принципах профілактики ризикованої поведінки, «підтримка батьків» належить до ключових захисних чинників для дитини [15]. Більшість батьків оцінили ефективність сімейної підтримки високо: на шкалі від 1 до 5 (питання 4, 9 із гайд-інтерв'ю) вони ставили позначки частіше 5 та 4 рідше, вказуючи, що саме спільна участь у житті дитини та увага з боку батьків здатні значно зменшити ризики девіантної поведінки.

За результатами інтерв'ю виявлено низку узагальнених висновків за ключовими темами. Серед чинників девіантної поведінки підлітків батьки найчастіше згадували вплив соціального оточення і труднощі індивідуального розвитку. Так, одна з респонденток відзначила, що «причинами найчастіше є зовнішні фактори, такі як бажання підлітків показати себе на фоні однолітків або вплив поганих компаній». Водночас інша мати акцентувала роль сімейної атмосфери: «Звичайно, це йде від родини… це пряме відзеркалення атмосфери, чи то гарної, чи то поганої в родині». Як бачимо, обидві відповіді поєднують як зовнішні впливи (однолітки, компанії), так і внутрішньосімейні чинники (сімейні відносини та цінності). У вигляді таблиці ми представили короткий виклад порівняння ключових моментів (див. Табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Узагальнені відповіді респондентів щодо профілактики девіантної поведінки

Тема	Відповіді респондентів
Чинники девіантної поведінки	Негативні зовнішні впливи (погані компанії, тиск однолітків), внутрішньо-сімейні проблеми (нестабільність, міжособистісна напруга), потреба підлітка самоствердитись
Роль сімейної підтримки	Всі респонденти вважають її важливою для профілактики відхилень, сім'я забезпечує емоційну опору, моральні настанови і контроль. В багатьох відповідях підкреслено, що міцні сімейні зв'язки зменшують ймовірність девіації
Ефективні практики виховання	Спортивні та здорові звички (спільні тренування або просто заняття спортом), регулярні бесіди з підлітком, спільне сімейне дозвілля (настільні ігри, хобі як збирання Lego), позитивне заохочення інтересів дитини

Зокрема, про роль підтримки сім'ї досить виразно висловилася одна з матерів: «Роль сімейної підтримки є дуже важливою. Ми, наприклад, створили для нашого сина спортивний режим… якщо він іноді прогуляє школу, то ми

не дозволяємо йому йти на тренування». Інша мати сказала, що: «Наші вихідні ми збираємося всією родиною та граємо в настільні ігри… ми намагаємося підтримувати дитину в її захопленнях. І саме це сприяє зближенню нашої родини». Ці приклади демонструють, що ефективні практики профілактики включають сімейні активності (спорт, спільні ігри, хобі) і якісне спілкування. Підтримка інтересів підлітка і створення здорового розпорядку зміцнюють сімейні зв'язки і водночас обмежують можливості для девіантних вчинків.

Отримані дані пов'язані із класичними підходами. Зокрема, теорія соціального контролю наголошує на важливості так званих «соціальних обручів», про які писав Т. Хірші [9, с. 42]. За його концепцією, у людини існують стримуючі чинники у вигляді інтерналізованих норм, які можна порівняти з функціями Super-ego та Ego. Чим більше людина приймає цінності суспільства (наприклад, повагу до законів), тим активніше вона прагне до успішного навчання та участі у соціально схваленій діяльності. Більше того, чим глибше прихильність особи до соціальних інститутів, таких як родина, школа, просоціальні групи однолітків, тим нижча ймовірність проявів девіантної поведінки. В одному з інтерв'ю було зазначено, що підліток є «прямим відображенням атмосфери у сім'ї»: якщо в родині відсутні чіткі правила або існують конфлікти, нестача соціальної регуляції породжує девіантні експерименти. Цю ідею підтримує класична концепція аномії, сформульована Емілем Дюркгеймом, який визначав аномію як стан соціальної нестабільності, викликаний порушенням норм і недостатньою регуляцією поведінки індивідів. Нарешті, з позиції структурно-функціоналістичного підходу девіантна поведінка розглядається як така, що виконує певні соціальні функції. На практиці це означає, що окремі прояви девіації можуть посилювати цінність норм – сім'я, розв'язуючи проблему на ранньому етапі, ще раз фіксує їх важливість для дитини [50].

У теорії Дюркгейма девіантна поведінка відіграє конструктивну роль у суспільстві, допомагаючи підтримувати соціальну інтеграцію та зміцнювати колективні цінності. У нашому випадку це проявляється в тому, що

обговорення проблем і негативних сценаріїв у сімейному колі згуртовує родину навколо спільних норм і цінностей. Таким чином, результати дослідження підтверджують, що міцні сімейні зв'язки, які забезпечують соціальний контроль, зменшують ризик девіації, тоді як відсутність чітких норм і соціальної регуляції (аномія) навпаки сприяє її виникненню. Інтеграційна роль сім'ї відповідає ідеям функціоналізму та класичним поглядам Дюркгейма на соціальний порядок.

Останнім про що опитували батьків було очікування щодо допомоги батькам та пропозиції покращень. Респонденти висловили кілька практичних ідей. Зокрема, звучала думка про необхідність створення «шкіл сімейного виховання або психологічних тренінгів для підвищення кваліфікації батьківства», оскільки більшість батьків заклопотані роботою і потребують консультування фахівців. Також рекомендується залучати до виховання дідусів і бабусь, які мають досвід і час підтримати родину. Пропонувалося, щоб батьки більше відкрито спілкувалися з дітьми, ділилися власним досвідом і давали право вибору, водночас проявляючи терпіння під час емоційних криз. Ефективними вважаються спільні заходи: подорожі всією сім'єю, приготування їжі разом, настільні ігри та більше спілкування один з одним. Також наголошувалося на важливості проведення спільного дозвілля, що сприяє зміцненню взаєморозуміння. Однією з пропозицій було створення центрів дозвілля для підлітків і батьків, де вони могли б проводити час разом у спеціально пристосованому просторі. Водночас підкреслювалася важливість доступної психологічної підтримки, зокрема через використання книг із психології виховання та участь у тренінгах для батьків. Усі ці очікування респондентів узгоджуються з виявленими практиками: батьки звертаються за порадами, прагнуть отримати знання, зміцнити свої навички виховання та створити більше можливостей для сімейного дозвілля.

Варто зазначити, що такі очікування батьків знаходять підтвердження в наукових дослідженнях, які акцентують увагу на значущості спільного проведення часу батьків із дітьми для їхнього психосоціального розвитку.

Зокрема, дослідження І. Конінг і К. Вугт [50] показало, що підлітки, які проводять із батьками щонайменше одну годину на день у спільній діяльності (настільні ігри, розмови, прогулянки тощо), демонструють нижчий рівень ризикованої поведінки, зокрема куріння, азартних ігор та надмірного використання соціальних мереж, а також отримують більше підтримки з боку однолітків і відчувають вищий рівень емоційного зв'язку з батьками. Ці результати вказують на те, що саме регулярні спільні активності, які пропонували респонденти (сімейні подорожі, спільне приготування їжі, розмови), є не просто приємним дозвіллям, а й чинником профілактики девіантної поведінки.

Тобто, завдяки інтеграції спільних сімейних активностей у життя підлітка не лише зміцнюється емоційний зв'язок, а й допомагає підлітку будувати здорові взаємини як із самим собою, так і з навколишнім світом. Дослідження підтверджують, що коли батьки приділяють дитині час та спілкуються з нею, то це допомагає запобігти девіантній поведінці, через те, що дитина відчуває підтримку, любов, турботу від родини. А спільні заходи тільки сприяють розвитку соціальних навичок підлітків, допомагають їм у вирішенні конфліктів, виробляють емоційну стійкість та здатність адаптуватися в незвичних ситуаціях. Водночас, це дуже корисно та важливо в нашому сучасному світі, де ми проживаємо та багато часу проводимо у цифровому середовищі, через що може у підлітка розвиватися самоізоляція через віртуальний світ, де цікавіше, ніж в реальному житті, або цифрова залежність, конкуренція. Програми батьківських тренінгів можуть бути корисними, де батьки отримують рекомендації за для створення позитивного сімейного середовища через усвідомлену участь у житті дитини, довірливі взаємини, які допоможуть запобігти негативній поведінці.

3.3. Рекомендації щодо вдосконалення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї

Ефективна профілактика девіантної поведінки підлітків у сім'ї має починатися з глибокого розуміння потреб батьків і викликів, з якими стикаються сучасні підлітки. На основі зібраних даних можна сформулювати комплекс практичних рекомендацій, які охоплюють як освітні ініціативи, так і інструменти підтримки на рівні школи, сім'ї та цифрового середовища.

По-перше, доцільно розвивати освітні програми для батьків, які допоможуть їм краще орієнтуватися у потребах дітей. Це можуть бути школи сімейного виховання, курси з психології спілкування, тренінги з підтримки дітей у кризовому віці. Такі програми мають бути не лише інформативними, а й практичними з прикладами з життя, вправами на розвиток емпатії, навичками врегулювання конфліктів і активного слухання. Як зазначають респонденти, саме брак знань і навичок у сфері виховання часто призводить до непорозуміння між батьками та підлітками.

По-друге, важливо забезпечити психологічну та соціальну підтримку в освітньому середовищі. Шкільні психологи, соціальні педагоги та сімейні психотерапевти мають бути доступними як для дітей, так і для їхніх батьків. Консультації, тренінги, превентивні програми допоможуть краще розуміти потреби підлітків і своєчасно виявляти ризики. Учасники дослідження наголошують, що залучення кваліфікованих фахівців є ключовим чинником у створенні безпечного середовища. При цьому слід подбати і про постійне підвищення кваліфікації таких фахівців, а саме участь у семінарах, обмін досвідом і впровадження інноваційних методик.

По-третє, варто цілеспрямовано працювати над розвитком комунікації в сім'ї та міжособистісних навичок. Спільне дозвілля, родинні вечори, подорожі й проєкти зміцнюють емоційний зв'язок і створюють умови для відкритого діалогу. Важливо формувати у членів родини вміння висловлювати емоції, слухати без осуду, підтримувати один одного. У цьому можуть допомогти тренінги, рольові ігри, групові заняття, адаптовані під потреби як дітей, так і

дорослих. Додатково, доцільно створювати інформаційні та мультимедійні ресурси: брошури, відео, інтерактивні ігри, які демонструють ефективну взаємодію в родині. Вони повинні бути простими, практичними й віково адаптованими.

Нарешті, сучасні підлітки і батьки все частіше звертаються до цифрових засобів комунікації та самодопомоги. Тут позитивним прикладом є український чат-бот «Почути підлітка» (@pocuty_pidlitka_bot) [42], створений у партнерстві з Нацполіцією та БФ HappyMind.Help. Він пропонує поради з вирішення конфліктів, зниження тривожності та збереження психічного здоров'я, а також окремі поради для батьків і вчителів. Така форма підтримки зручна, конфіденційна й доступна постійна. З огляду на її ефективність, доцільно створити подібні цифрові сервіси для батьків з порадами щодо виховання, кризової підтримки, розвитку батьківських компетентностей. Це дозволить поєднати профілактику девіацій із цифровими звичками, роблячи її більш гнучкою, зручною й актуальною.

Тобто, комплексний підхід, що охоплює педагогічні, психологічні, організаційні та цифрові інструменти, дасть змогу високо підвищити ефективність профілактики девіантної поведінки. Якщо родина отримає належну підтримку, знання й ресурси, вона зможе стати простором безпеки, розуміння та розвитку для підлітка.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують, що ефективна профілактика девіантної поведінки підлітків у сімейному середовищі потребує не лише уваги до зовнішніх чинників, а насамперед до внутрішніх процесів у родині. Метод глибинного структурованого інтерв'ю дав змогу виявити реальні потреби батьків, їхній досвід і перепони у вихованні дітей, які часто залишаються поза увагою формальних опитувань. Аналіз відповідей показав, що батьки визнають важливість емоційного контакту, підтримки та спільної участі в житті підлітка як найкращу профілактику ризикованої поведінки. Разом з тим, вони потребують підтримки: через навчальні програми, доступ до фахівців і прості цифрові інструменти.

Комплексний підхід, який поєднує освіту, психологію, спільну діяльність і технології, дозволить суттєво підсилити виховний потенціал родини як першочергового інституту соціального контролю.

ВИСНОВКИ

У ході даного дослідження проаналізовано сутність девіантної поведінки підлітків і сучасні соціальні технології її профілактики, з урахуванням досвіду як вітчизняних, так і закордонних науковців, а також результати власного прикладного дослідження.

Теоретичний аналіз підтвердив, що девіантна поведінка у підлітковому віці є багатофакторним явищем, яке формується під впливом соціальних, психологічних і сімейних чинників. Уточнено, що девіантна поведінка підлітка – це усвідомлене відхилення від прийнятих у суспільстві норм поведінки, яке може набувати різних форм: правопорушення, суїцидальні наміри, агресія тощо.

Важливим є усвідомлення міждисциплінарного характеру проблеми, адже питання девіантної поведінки розглядається представниками психології, педагогіки, соціології, кримінології та інших наук. Це свідчить про те, що її вирішення виходить за межі однієї галузі знань і зумовлене актуальними соціальними викликами сучасності, які потребують комплексного підходу до розв’язання. Девіантна поведінка підлітків вважається однією з центральних проблем суспільного розвитку, що потребує як глибокого теоретичного осмислення, так і практичної уваги.

У наступних підрозділах було здійснено аналіз соціальних технологій профілактики та апробацію їх на практиці. Було охарактеризовано комплекс інструментів превентивної роботи в сім’ї: просвітницькі та виховні програми, психологічні тренінги для батьків і підлітків, соціальні консультації, шкільне та позашкільне психолого-педагогічне супроводження, а також використання цифрових ресурсів, а саме: онлайн-тренінгів, інформаційних кампаній у медіа тощо.

Дослідження показали, що залучення різнопрофільних фахівців є важливим компонентом ефективної профілактики. Зокрема, ключову роль у цьому процесі відіграють шкільні психологи та соціальні педагоги, які

здійснюють своєчасну діагностику девіативних проявів і надають підтримку сім'ї.

Власне дослідження підтвердило, що комбіноване застосування педагогічних, психологічних і соціальних втручань має позитивний вплив на поведінкові показники підлітків. Програми, які поєднують навчальні модулі та практичні тренінги для батьків і дітей, сприяли формуванню навичок конструктивного спілкування у родинах та зменшенню ризикових форм поведінки. Актуальність комплексних підходів до профілактики підтверджується тим, що відсутність своєчасних заходів може призвести до поглиблення девіацій та їх переходу в криміналізовані форми.

У роботі особлива увага приділяється ролі сім'ї, адже і література, і досвід самих респондентів показують, що саме родина є основним середовищем, у якому підліток вчиться взаємодіяти з людьми та будувати стосунки. Турбота з боку батьків, підтримка й відкритий діалог з дитиною значно знижують ризик девіантної поведінки. Та якщо в родині постійні конфлікти, батьки емоційно відсторонені або байдужі, а виховання або відсутнє, або зводиться до критики й осуду, дитина почувається непотрібною, безпорадною та самотньою. У таких умовах вона часто шукає підтримки поза родиною, наприклад, у друзях, учителях або навіть у небезпечних компаніях. Опитування показало, що у сім'ях, де з дітьми активно спілкуються, цікавляться їхніми справами та емоціями, після участі в профілактичних програмах поведінка підлітків значно покращується.

Наші висновки підтверджують, що ефективна профілактика потребує спільної роботи педагогів, психологів, соціологів, медиків і працівників соціальних служб. Теорія й практика показують, що жодна служба чи метод самостійно не впораються з проблемою. Потрібна тісна співпраця школи та родини, підтримка громади й участь влади. Інтегрований підхід, який поєднує освітні програми, психокорекцію, соціальну підтримку та навіть правове виховання, справді дає результат. У закордонному досвіді це працює через комплексні системи профілактики, які охоплюють соціальний, психологічний

і педагогічний вплив, працюють набагато ефективніше. Наше дослідження теж показало, що коли в роботі з підлітками беруть участь різні фахівці (наприклад, учителі, психологи, соцпрацівники), кількість ризикованої поведінки зменшується, а родини частіше долучаються до програм і стають активнішими.

Порівняння із зарубіжним досвідом дало важливі орієнтири для розвитку профілактики. Аналіз літератури показав, що провідні програми в США та Західній Європі роблять акцент на роботі з молоддю в її звичному середовищі. Замість ізоляції підлітків, успішні підходи навпаки спрямовані на їхнє включення у позитивні ініціативи: волонтерство, творчі проєкти, громадську діяльність. Такі підходи посилюють відчуття підтримки й відповідальності. Досвід України показує, що основна увага зосереджена на підготовці спеціалістів і наданні медичної та психологічної допомоги родинам. Водночас це означає, що українська система може стати сильнішою, якщо візьме на озброєння західні підходи — залучення громади, додаткове фінансування і активну участь громадських організацій. У наших рекомендаціях ми поєднали ці підходи, та пропонуємо проводити навчальні сесії для батьків і вчителів, забезпечити постійну підтримку в школі та місцевих службах, а також налагодити співпрацю з громадськими організаціями.

Підсумовуючи, можна зазначити, що комплексні соціальні підходи до профілактики справді дають результат, особливо коли до цього активно залучається родина. Дослідження показало, що різні рівні профілактики добре доповнюють одне одного, спільний час з дитиною та формування корисних звичок допомагають уникнути ризиків, робота з підлітками з групи ризику вчасно коригує поведінку, а підтримка тих, хто вже має проблеми, знижує шанс повторних порушень.

Отже, усі гіпотези, висунуті на початку дослідження, підтвердилися:

Перша гіпотеза, що використання комплексних соціальних технологій у сімейному середовищі може позитивно вплинути на профілактику девіантної

поведінки підлітків, підтверджена результатами як теоретичного аналізу, так і глибинного інтерв'ю. Виявлено, що програми, які поєднують психологічну, педагогічну та соціальну складову, знижують прояви девіацій серед підлітків.

Друга гіпотеза, яка стверджувала, що активна участь батьків у впровадженні соціальних технологій профілактики здатна знизити ризик девіантних проявів, також знайшла підтвердження. Респонденти, батьки дітей підлітків, які брали участь у тренінгах, відзначали позитивні зміни у сімейній атмосфері, а спеціалісти фіксували покращення поведінки підлітків.

Третя гіпотеза щодо ефективності інтеграції традиційних сімейних цінностей із сучасними соціальними технологіями в контексті адаптації підлітків до сучасного суспільства, була підтверджена результатами аналізу. Такий підхід допомагає підліткам почуватися впевненіше, прийнятими в суспільстві, та краще справлятися з викликами підліткового віку.

Таким чином, результати дослідження засвідчили практичну цінність запропонованої моделі профілактики та її потенціал для подальшого використання у роботі з підлітками та їхніми родинами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусишин Р. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник ужгородського національного університету. серія* : право. 2022. № 69. С. 13–19.

2. Берегова Н., Шеремет А. Девіантна поведінка у підлітків: причини, прояви, шляхи профілактики та корекції. *Psychology travelogs.* 2025. № 1. С. 127–136.

3. Бурлака О. Особливості девіантної поведінки у дітей підліткового віку. *Дидаскал : часопис. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору».* Полтава, 2020. С. 94–98.

4. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Перун, 2005. 1728 с.

5. Вінник Н. Д., Власенко І. А., Коленко В. В. Про девіантну поведінку підлітків, що зазнали впливу повномасштабної війни в Україні. *Габітус*. 2024. № 57. С. 80–84.

6. Вічалковська Н. Детермінанти формування девіантної поведінки у дітей. *Матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Особистість і суспільство».* Луцьк, 2022. С. 24–26.

7. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спец. «Соціальна робота». Ч. 1. Теоретична частина. Київ, 2016. 188 с.

8. Вчимося жити разом : підручник для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / Т. В. Воронцова та ін. Київ : Алатон, 2022. 120 с.

9. Гарькавець С. О. Соціально-нормативна активність індивіда та її психологічні референти : монографія. Харків : Друк. Мадрид, 2016. 156 с.

10. Голод С. І. Стабільність сім'ї: соціологічний та демографічний аспекти. Львів : Наука, 1984.

11. Гуртовенко Н. В. Сучасні особливості проявів девіантної поведінки у підлітковому віці. *Вчені записки таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* 2025. Т. 36, № 75. С. 116–117.

12. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка : навч. посібник* / ред. О. В. Безпалько. Київ, 2013. С. 85–101.

13. Журавель Т., Мельник Л., Романюк Г. Батьківство без стресу : тренінгова програма : посібник для спеціалістів. Київ, 2022. 176 с.

14. Замашкіна О. Д. Система корекційно-профілактичних заходів з подолання девіантної поведінки підлітків. *Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки"*. 2018. Т. 3. С. 90–95.

15. Запобігання вживанню наркотиків серед дітей та підлітків. Принципи профілактики. *Експертний Центр з Прав Людини*. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2021/05/Pryntsypy.pdf (дата звернення: 11.05.2025).

16. Кузьменко Т. М. Соціологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 320 с.

17. Криховець-Хом’як Л. Я. Трансформація екологічної свідомості в контексті формування особистості. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених : матеріали XXIII міжнар. наук.-практ. конф.* / ред. О. М. Петровський. Тернопіль, 2021. С. 213–216.

18. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 7 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 05.05.2025).

19. Лазор К. П. Основні теоретичні підходи до розуміння причин девіантної поведінки підлітків. *Габітус*. 2021. Т. 21. С. 72–76.

20. Лобанова А. С. *Велика українська енциклопедія.* Тематичний реєстр гасел з напряму «Соціологічні науки». 2018. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Sociology.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

21. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти : підручник. Київ : Каравела, 2017. 470 с.

22. Макаренко О. М., Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 175. С. 61–64.

23. Маннапова К. Р. Неповна сім’я як чинник, що впливає на формування життєздатності підлітків. *Вісник ХНУ імені В. Н. каразіна. серія : психологія.* 2011. Т. 46, № 959. С. 105–108.

24. Марущак І. В., Лещенко І. Т. Роль сім’ї у моральному вихованні та формуванні особистості дитини. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021»: XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених* / ред.: О. В. Черевко, Others. 2021. С. 405–406.

25. Матяш Т. За минулий рік в Україні вчинено 352 підпали автомобілів, більшість – на замовлення РФ. *LB.ua.* URL: https://lb.ua/society/2025/01/09/654527_za_minuliy_rik_ukraini_vchineno_352.html (дата звернення: 05.05.2025).

26. Мінц М. Соціологія девіантної поведінки : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.

27. Нечипорук Л. Змістові орієнтири центру соціальних служб у профілактиці девіантної поведінки неповнолітніх. С*оціальна робота та соціальна освіта*. 2023. Т. 1, № 10. С. 14–21.

28. Парфанович І. І. Діагностика і профілактика поведінкових девіацій у діяльності науково-дослідної лабораторії. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи.* 2023. Т. 59. С. 65–75.

29. Пеца Д. Д., Росоха Я. М. Девіантна поведінка за умов воєнного стану: чинники, наслідки, механізми впливу. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 1. С. 53–57.

30. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 592 с.

31. Пробаційні програми. *Вітовський районний суд Миколаївської області.* URL: https://gt.mk.court.gov.ua/sud1411/pres-centr/news/1632312/ (дата звернення: 10.05.2025).

32. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 7 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 10.05.2025).

33. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII : станом на 5 жовт. 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text (дата звернення: 11.05.2025).

34. Сапожко А. Затримали підлітків за підпал автомобіля військового - Новини Запоріжжя. *Новини Запоріжжя.* URL: https://zaporignews.com.ua/news/4395-zatrymani-nepovnolitni-za-sprobu-pidpalu-vijskovogo-avtomobilya-v-zaporizhzhi/ (дата звернення: 11.05.2025).

35. Свобода (радіо). На Одещині затримали шістьох юнаків, які підпалювали автівки військових – СБУ. *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-pidpal-avto-zsu-odeshchyna/33315158.html (дата звернення: 11.05.2025).

36. Скалецька В. А. Вплив сімейних конфліктів на розвиток психіки дітей. *Актуальні проблеми практичної психології : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.* Полтава, 2023. С. 56–59.

37. Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka (дата звернення: 05.05.2025).

38. Танчин І. Соціологія. Львів : Укр. акад. друкарства, 2005. 360 с.

39. Факультет Ю. Презентація програми «Коло сили». *Юридичний факультет.* URL: https://www.law.vnu.edu.ua/post/презентація-програми-коло-сили (дата звернення: 11.05.2025).

40. Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні детермінанти девіантної поведінки школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2011. Т. 2, № 15. С. 226–236.

41. Хомчук О. П., Пономаренко Т. І. Особливості психоемоційних станів підлітків. *Науковий вісник ужгородського національного університету. серія: психологія*. 2024. № 1. С. 109–113 (дата звернення: 11.06.2025).

42. Чат-бот для психологічної підтримки підлітків запустили в Україні - Черкаська обласна державна адміністрація. Черкаська обласна державна адміністрація. URL: https://surl.lu/mfrcqs (дата звернення: 15.05.2025).

43. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2006. 464 с.

44. Юшко О. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у контексті соціально-педагогічної діяльності. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Київ, 2011.

45. Baumrind D. Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*. 1967. Vol. 75, no. 1. P. 43–88.

46. FFT | evidence-based interventions and family counseling. URL: https://www.fftllc.com/ (дата звернення: 19.04.2025).

47. Görgen T. et al. Prevention of juvenile crime and deviance: adolescents' and experts' views in an international perspective. *Journal of Criminal Justice and Security*. 2013. Vol. 15. P. 531–550.

48. Incredible Years. Evidence-Based early intervention programs. URL: https://www.incredibleyears.com/ (дата звернення: 18.05.2025).

49. Jamshed S. Qualitative research method-interviewing and observation. *Journal of Basic and Clinical Pharmacy*. 2014. Vol. 5, no. 4. P. 87.

50. Koning I., Voogt C. Adolescents spending time with their parents: does it matter? *Youth*. 2024. Vol. 4, no. 2. P. 556–566.

51. LibreTexts. 7.3A: соціологічні теорії відхилення. LibreTexts - Ukrayinska. URL: https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Соціологія/Вступ_до_соціоло

гії/Книга:_Соціологія_(Boundless)/07:_Девіанс,_соціальний_контроль_та_злочинність/7.03:_Теорії_злочинності_та_відхилення/7.3A:_Соціологічні_теорії_відхилення (дата звернення: 11.05.2025).

52. Ma A. C. What is systemic therapy? *Verywell Mind*. URL: https://www.verywellmind.com/what-is-systemic-therapy-5215847 (дата звернення: 18.05.2025).

53. Oulddjaballah S. In-depth interviews: knowledge-producing dialogue. *Journal of Human and Society Sciences*. 2023. Vol. 12, no. 01. P. 449–465.

54. Parent management training (PMT) - Child and Family Institute. *The Child & Family Institute*. URL: https://childfamilyinstitute.com/factsheets/evidence-based-treatments-at-cfi/parent-management-training/ (дата звернення: 05.05.2025).

55. Solomon A. A., Mohammed O., Agwadu J. The effects of family disorganizations and the corrupt tendency on youths (a case study of Migili community of Obi Local Government Area of Nasarawa State). *CEDTECH International Journal of Social Science & National Development*. 2020. Vol. 1, no. 3.

56. Sourander A. et al. Internet-assisted parent training intervention for disruptive behavior in 4-year-old children: a randomized clinical trial. *JAMA Psychiatry*. 2016. Vol. 73, no. 4. P. 378–387.

57. The Australian Psychological Society. School psychologist position description template. 2025. URL: https://psychology.org.au/psychology/about-psychology/what-does-a-psychologist-do/psychologists-in-schools/information-schools-resources/school-psychologist-position-description-template (дата звернення: 05.05.2025).

58. Thematic areas | Division for Inclusive Social Development (DISD). *United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA)*. URL: https://social.desa.un.org/sdn/thematic-areas/youth?page=1 (дата звернення: 16.05.2025).

59. Tricot N. Becker HS, *Outsiders. Studies in the sociology of deviance* // *Revue française de sociologie*. 1965. Vol. 6, no. 1. P. 100–101.

60. Triple P implementation | Official corporate site. *Familien stärken mit den wirksamen Angeboten von Triple P. | Triple P*. URL: https://www.triplep.net/glo-en/home/ (дата звернення: 16.05.2025).

61. Trudeau L. et al. Effects of parenting and deviant peers on early to mid-adolescent conduct problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2012. Vol. 40. P. 1249–1264.

62. United Nations: Office on Drugs and Crime. Supporting Ukraine to counter human trafficking and protect vulnerable people. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/Webstories2025/supporting-ukraine-to-counter-human-trafficking-and-protect-vulnerable-people.html (дата звернення: 05.05.2025).

63. UW News. 5 effective parenting programs to reduce problem behaviors in children. URL: https://www.washington.edu/news/2013/12/16/5-effective-parenting-programs-to-reduce-problem-behaviors-in-children/ (дата звернення: 17.05.2025).

64. Vertel A. et al. The role of the family in the education and upbringing of children. *Cadernos de Educação Tecnologia e Sociedade*. 2024. Vol. 17, se1. P. 54–64.

65. Youth Inclusion Support Project (YISP). *North Somerset Council*. URL: https://n-somerset.gov.uk/my-services/children-young-people-families/youth-services/mentoring/youth-inclusion-support-project-yisp (дата звернення: 17.05.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма
соціологічного дослідження на тему: «Соціальні технології профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї»

І. Методологічна частина.

*Обґрунтування проблеми дослідження***.** У сучасному світі інститут сім'ї зазнає значних змін під впливом соціальних, економічних і культурних чинників. Ці зміни впливають на процес виховання дітей, особливо в період підліткового віку, який характеризується складними фізіологічними, психологічними та соціальними трансформаціями. Девіантна поведінка підлітків, як результат несприятливого впливу сімейного середовища, стає серйозним соціальним викликом. І хоча офіційна статистика свідчить про зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх, це не означає зниження загального рівня девіацій, які часто не фіксуються офіційно. Актуальним постає питання пошуку та впровадження ефективних соціальних технологій профілактики девіантної поведінки у сімейному середовищі. Проблема ускладнюється недовірою до нових підходів, браком поінформованості серед батьків, а також недостатньою професійною підготовкою фахівців, які працюють з підлітками.

Метою цього дослідження було дослідити ефективність соціальних технологій у профілактиці девіантної поведінки підлітків у сімейному середовищі та визначити оптимальні стратегії їх застосування.

Об'єктом цього дослідження є девіантна поведінка підлітка.

Предметом дослідження – соціальні технології як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї.

*Завдання дослідження***:**

1. проаналізувати теоретичні підходи до вивчення соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї.
2. дослідити причини та особливості прояву девіантної поведінки у підлітків в умовах сучасного сімейного середовища.
3. виявити найбільш ефективні соціальні технології, що застосовуються у профілактиці девіантної поведінки підлітків, та розробити практичні рекомендації для їх впровадження.

Інтерпретація основних понять дослідження:

Девіантна поведінка – це усвідомлений вибір індивіда порушити чинні в суспільстві правові, моральні або соціальні норми. Характерною особливістю девіацій є їхня історична та культурна зумовленість: явища, які вважалися відхиленням у певні епохи, можуть бути сприйняті як норма в інші історичні періоди.

Підлітки – це хлопці та дівчата у перехідному віковому періоді, що охоплює проміжок між дитинством і юністю (зазвичай від 12 до 16 років). Цей етап розвитку характеризується активним фізичним, психологічним і соціальним становленням особистості, що зумовлює специфічні риси поведінки та сприйняття навколишнього світу.

Соціальні технології – це сукупність цілеспрямованих методів, прийомів, процедур і дій, які застосовуються з метою організації, управління та трансформації соціальних процесів. Основна мета соціальних технологій полягає у створенні ефективних алгоритмів вирішення типових соціальних проблем, що можуть бути відтворені в подібних умовах.

Профілактика девіантної поведінки підлітків – це комплекс колективних і індивідуальних заходів, спрямованих на формування в учнів стійкості до негативного впливу соціального середовища, попередження проявів асоціальної або антигромадської поведінки, а також на перебудову ставлення підлітків до навколишньої дійсності в процесі виховної роботи.

Операціоналізація соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сімейному середовищі передбачає визначення та застосування конкретних критеріїв для вимірювання та аналізу профілактичних механізмів, що діють у родині. Для операціоналізації цього явища важливо враховувати такі аспекти, як: визначення девіантної поведінки підлітків; фактори ризику, що сприяють формуванню девіацій; види соціальних технологій, які застосовуються в сімейному середовищі; рівень обізнаності батьків щодо профілактичних соціальних технологій; оцінка ефективності сімейної підтримки у попередженні девіантної поведінки підлітків.

ІІ. Методична частина

Обґрунтування вибіркової сукупності. Вибірка включає чоловіків і жінок віком від 36 до 52 років, усі з різних сімей. У кожній родині є підлітки, і батьки мають різний досвід виховання, стикаються з різними проблемами у взаємодії з дітьми. У вибірку увійшли як матері, так і батьки, що дозволяє врахувати гендерні особливості батьківської підтримки. Усі респонденти мають реальний досвід батьківства підлітків, тому їхні відповіді є важливими для аналізу теми сімейної підтримки у запобіганні девіантній поведінці.

Обґрунтування методу дослідження. У межах дослідження було обрано якісний метод глибинного інтерв'ю, що дозволяє отримати детальну, особистісну та емоційно насичену інформацію про досвід батьків щодо підтримки підлітків у складних життєвих ситуаціях. Такий метод є доцільним для дослідження соціально чутливих тем, зокрема сімейних стратегій запобігання девіантній поведінці, де важливе не лише те, що робить респондент, а й як він це пояснює, які смисли вкладає у власні дії та ставлення до дитини. Глибинні інтерв'ю дозволили дослідити внутрішні переконання, цінності, моделі поведінки та сприйняття батьками своєї ролі, які не завжди можуть бути виявлені через анкетування чи фокус-групи. Індивідуальний формат розмови створював довірливу атмосферу – респонденти почувалися

безпечніше й охочіше ділилися особистим. Це особливо важливо в контексті підліткових проблем, адже за ними часто стоять складні переживання, почуття провини або сумніви в собі як у батькові чи матері.

Додаток Б

Гайд
для проведення глибинного структурованого інтерв'ю на тему: «Соціальні технології профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї»

Тривалість: до 55 хвилин.

Підсилюємо акцент на розумінні і застосуванні соціальних технологій профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї, а саме:

аналізуємо особливості девіантної поведінки підлітків у контексті сімейних взаємин та впливу сімейного середовища.

визначаємо ефективність основних соціальних технологій (консультування, медіації, соціальної підтримки) у профілактиці і подоланні девіантної поведінки.

досліджуємо обізнаність і практичний досвід батьків щодо застосування соціальних технологій у вирішенні сімейних конфліктів та профілактиці ризикової поведінки.

ТЕМА	**ПИТАННЯ ДЛЯ ДИСКУСІЇ**
1. ВСТУП	**3–5 хвилин**
Ціль: Налагодити контакт з респондентом, представити себе, пояснити мету дослідження, надати гарантії конфіденційності.	● Привітання. ● Ознайомлення з темою: "Роль сім'ї у формуванні поведінки підлітків". ● Представлення модератора: ім'я, статус студента, мета дослідження, як будуть використовуватися результати. ● Представлення респондента: ім'я, кількість дітей, їхній вік. ● Правила: відкритість, щирість, відсутність неправильних відповідей, добровільність участі, збереження анонімності.
2. СІМ'Я І ЗМІНИ	**10 хвилин**
Ціль: Зібрати основну інформацію про сімейний склад та обставини, що могли вплинути на внутрішньосімейні процеси.	● Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку? ● Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)? ● Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
3. ВИХОВАННЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ	**10 хвилин**
Ціль: Дослідити підходи до виховання, особливості комунікації в родині та	● Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади) ● Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?

їх зміни з часом.	● Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
4. ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА	**10–15 хвилин**
Ціль: Виявити рівень обізнаності батьків з проявами девіантної поведінки серед підлітків і фактори, що її провокують.	● Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків? ● Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні) ● Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте “тривожними дзвіночками”?
5. РОЛЬ СІМ’Ї ТА ПІДТРИМКИ	**15 хвилин**
Ціль: Дослідити, як респонденти розуміють і реалізують сімейну підтримку, та її вплив на поведінку підлітків.	● Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5) ● Як Ви оцінюєте роль підтримки сім’ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади. ● Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте? ● Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами? ● Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5) ● Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі? ● Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей? ● Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
6. СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДТРИМКИ	**5 хвилин**
Ціль: Вивчити досвід батьків у зверненні по допомогу до фахівців, їх обізнаність про наявні ресурси.	● Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах? ● Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
7. РЕСУРСИ І ПОКРАЩЕННЯ СИТУАЦІЇ	**5 хвилин**
Ціль: Виявити запити	● Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?

батьків щодо покращення взаємодії з підлітками та підтримуючих ресурсів.	● Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?
ЗАВЕРШЕННЯ	Подякувати за участь, підкреслити цінність отриманих даних, надати відчуття завершеності.

Додаток В

Кодування транскрибації глибинних структурованих інтерв'ю

Надія Г., 37 років, син, 16 років (Олександра, 1 інтерв'ю, 15.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Доброго дня, мене звуть Надія, мені 37 років. Я маю сина-підлітка, йому на даний час 16 повних років.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Незважаючи на всі зовнішні обставини і складнощі, ми не зіткнулись з великими втратами к щастю.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Сьогодні у нас досить довірлива атмосфера. Ми намагаємось бути відкритими один з одним, підтримуємо сина у всіх його починаннях. Звичайно, бувають конфлікти, але загалом атмосфера хороша і тепла.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
В нашій родині ми застосовуємо загальні принципи виховання. До них, на нашу думку, відноситься сприяння позитивних стосунків, це взаєморозуміння в родині. Ми допомагаємо нашому підлітку в процесі самореалізації та формування його особистості. Ми його намагаємося постійно підтримувати, допомагати йому вирішувати всі конфлікти, створюючи саме довірливу атмосферу між собою. Також ми навчаємо свою дитину навичкам саморефлексії та саморегуляції. До цих навичок ми відносимо практику здорового дихання, це артерапія – малювання піском, а також для нього це заняття спортом, а ще сюди ми відносимо родинні вечори. Наприклад, раз на тиждень у вихідні, найчастіше це у вихідні, ми збираємося всією родиною та граємо в настільні ігри або займаємося конструюванням, бо дитина дуже любить лего, ми намагаємося його підтримувати в його захопленнях. І разом з ним конструюємо різні конструкції, вигадуємо щось таке незвичайне. І саме це сприяє зближенню нашої родини.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Так, звичайно. Раніше ми були більш суворими, але після переїзду та психологічної підтримки ми стали більше	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?

Релевантний текст	Загальні теми
уваги приділяти діалогу і емоційному зв’язку.	
Вважаю, що ми навчилися краще долати труднощі разом. Спільні обговорення допомагають нам знаходити рішення та підтримувати один одного.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Ми стикалися з прикладами девіантної поведінки підлітків. Наприклад, у школі мій син постійно бачить своїх однолітків, які і палять, і вживають алкогольні напої, намагаючись показати, що вони дорослі.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
На мою думку, причинами найчастіше є зовнішні фактори, такі як бажання підлітків показати себе на фоні однолітків або вплив поганих компаній. Також може бути певний внутрішній тиск, коли підліток намагається знайти себе та стати самостійною особистістю.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Коли дитина стає замкнутою, ухиляється від спілкування, з'являються часті конфлікти, погіршується навчання — це привід звернути увагу.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте “тривожними дзвіночками”?
Я б оцінила сімейну підтримку як дуже ефективну — на 5 балів. Ми постійно ведемо розмови зі своєю дитиною, підтримуємо його інтереси та намагаємося направляти у правильне русло.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Я вважаю, що підтримка сім’ї відіграє ключову роль. Якщо дитина відчуває, що її люблять, приймають і що її проблеми не залишаться без уваги — це вже запобігає багатьом негативним проявам.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім’ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Для мене сімейна підтримка — це насамперед відчуття, що ти не один, що твоя сім’я завжди поруч, готова вислухати, зрозуміти і допомогти у складній ситуації. Це емоційна підтримка, коли дитина відчуває безпеку і любов незалежно від обставин. А також це практична допомога — коли ми разом вирішуємо проблеми, допомагаємо з навчанням, займаємося спільними справами, створюємо комфортне середовище для розвитку.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?

Релевантний текст	Загальні теми
Щодо практик, ми регулярно проводимо сімейні бесіди, де кожен може висловити свої думки і почуття без страху бути засудженим. Ми підтримуємо хобі і захоплення нашого сина, заохочуємо здоровий спосіб життя — спорт, активний відпочинок. Крім того, у нас є традиція сімейних вечорів, коли ми разом граємо, дивимося фільми або просто спілкуємося. Це допомагає зміцнити довіру і почуття єдності. Якщо виникають труднощі — намагаємося швидко їх обговорити і знайти компроміс, підтримуємо один одного в складні моменти.	
Ми завжди намагаємося вислухати нашу дитину і розібратися в ситуації. Під час сімейних обговорень ми допомагаємо йому зрозуміти, як діяти правильно, і пояснюємо, чому певні вчинки можуть бути небезпечними або неправильними.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
На мою думку, це дуже-дуже важливо, адже без взаєморозуміння та підтримки сім'ї не може вирости повноцінна особистість. Спільні активності допомагають зміцнити стосунки, будують довіру та показують підлітку, що сім'я — це опора та безпечне середовище. Тому 5	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Великий вплив, і не завжди позитивний. Друзі можуть підштовхувати до ризикованої поведінки, соцмережі іноді нав’язують хибні цінності. Школа – це ще одна важлива інституція, яка повинна підтримувати дітей.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Я ще раз наголошую, що мій син – підліток і, на жаль, я не завжди за допомогою різних програм можу контролювати його оточення. Він дійсно і смотрить заборонені різні роліки, і слухає музику, яка мені не подобається, і також спілкується зі своїми однолітками, які є діти неблагополучних в сім'ї. Але завдяки психологічної підтримки, завдяки сімейної підтримки сім'ї, завдяки постійним сімейним розговорам, постійному переконанням, постійному нашому стимулюванню, заохоченню дитини, то дитина має змогу вже співвідносити і розрізняти, де є вчинки погані, а де є вчинки	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?

Релевантний текст	Загальні теми
добрі.	
Як я казала раніше для протидії негативним впливам ми використовуємо: сімейні розмови, ми пояснюємо сину наслідки його вибору та вплив поганих компаній. Заохочення до спорту та здорового способу життя, адже завдяки регулярним тренуванням у нього є чіткий режим і цілі. Психологічна підтримка, ми стимулюємо його до критичного мислення та вміння аналізувати свої вчинки.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Так, у певний період я зверталась до психолога, щоб краще розуміти себе та підтримати емоційний стан у складні моменти. Також мала досвід участі в тренінгах з розвитку комунікативних навичок та управління стресом. Це допомогло мені покращити взаєморозуміння з дітьми і зміцнити сімейні стосунки. Досвіду роботи з соціальними працівниками чи медіаторами не мав, але розумію їхню важливу роль у вирішенні конфліктів та підтримці сімей.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
На жаль, багато батьків недостатньо поінформовані про доступність і користь таких фахівців та тренінгів. Часто панує стереотип, що звертатися по допомогу — це ознака слабкості або проблем лише у «складних» сім’ях. Вважаю, що потрібно активніше популяризувати ці можливості, проводити інформаційні кампанії, щоб батьки розуміли: психологічна та соціальна підтримка — це природна і корисна частина здорового виховання дітей.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
На мою думку, сучасним батькам потрібні школи сімейного виховання або психологічні тренінги для підвищення їхньої "кваліфікації батьківства". Багато батьків заклопотані роботою та не мають часу на адекватну психологічну підтримку своїх дітей. Різні ресурси, такі як книги, тренінги та консультації фахівців, допомогли б підвищити їхню обізнаність і навички виховання.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Залучення дідусів і бабусь, вони мають	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити

Релевантний текст	Загальні теми
більше часу та досвіду, адже виховали нас як батьків. Їхня підтримка та залучення можуть бути дуже корисними у вихованні підлітка. Сімейна психотерапія та робота зі шкільними психологами, додаткова підтримка від спеціалістів допомогла б як батькам, так і підліткам краще справлятися зі складними ситуаціями. Створення спільного простору для діалогу, важливо, щоб сім'я завжди знаходила час для розмов і підтримки, незалежно від обставин.	для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Леонора Д., 39 років, син, 16 років та донька 14 років (Олександра, 2 інтерв'ю, 15.05.2025, індивідуальний формат)

Релевантний текст	Загальні теми
Доброго дня, мене звуть Леонора, у мене двоє дітей: донька 14 років і син 16 років.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Так, війна вплинула, як і на всіх. Ми не переїжджали, залишилися в рідному місті, але постійна напруга, страх — це, звичайно, відображалося на всіх членах родини. Змінилось відчуття безпеки.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Загалом, вважаю, що атмосфера в нас тепла. Ми обіймаємось, говоримо «люблю тебе», є довіра. Але бувають і сварки, як у всіх, особливо коли підлітки вже мають свій характер.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
Основні принципи – любов, взаємоповага та взаємодопомога. Наприклад, у нашій сім'ї важливі обійми та поцілунки при зустрічі або прощанні перед сном. Навіть мій 16-річний син не проти таких проявів любові і сам ініціює їх. Далі прибирання, готовка їжі, хатні справи, кожен робить свій внесок, хоча, звичайно, інколи треба просити про це дітей, а інколи вони самі проявляють ініціативу.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Так, коли діти були маленькі — все було більш авторитарно. А зараз стараюсь більше слухати, радитись із ними, давати вибір.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Думаю, на доброму рівні. Ми завжди намагаємось говорити, обговорювати. Навіть вигадали "кодове слово" — «бутилка», щоб діти могли без страху розповісти про проблему.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
У моїй родині, слава Богу, такого не траплялося, але через мою роботу вихователем у дитячій школі-інтернаті я часто стикалася з такими випадками. На мій погляд, будь-яка поведінка дитини – це відображення атмосфери в родині. Якщо вдома є агресія або інші проблеми, це обов'язково позначається на дитині.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Переважно це проблеми в родині. Якщо є	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини

Релевантний текст	Загальні теми
агресія, байдужість — це обов’язково відбивається на дитині.	девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Замкнутість, агресія, зміни у спілкуванні, уникнення родини, різкі зміни в інтересах чи колі друзів.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте “тривожними дзвіночками”?
Я оцінюю це на 5. Все, що в нашій сім'ї відбувається, транслюється на дітях, як я казала раніше. Якщо щось добре, гарне поведінка, якщо щось погане, сварки, якісь агресія, залежності в батьків, то це все приймають на себе діти. Вони стають більш агресивніші і проявляється ця поведінка.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Вона вирішальна. Якщо дитина знає, що вдома її зрозуміють і не осудять — вона звернеться за допомогою, а не шукатиме підтримки "на вулиці".	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім’ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
І знов таки, те ж саме питання, на яке я вже відповідала, величезну роль в цьому питанні відіграє родина. Головне, щоб в родині панувала любов і підтримка. Якщо бути уважним до дитини і вистроювати довірливі взаємовідносини з дитиною, то я думаю, що таких проблем, як девіантна поведінка, у дитини не виникне.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Тут, я вже думаю, зрозуміло буде моя відповідь на це питання. Я радію хоча б з того, що дитина моя не боїться довіритись мені, відкрилися мені. Я намагаюся якомога вникнуть в її проблему і допомогти. От наприклад, коли діти у мене були маленькі, щоб вони там не боялися, якщо там щось розіб'ють, щось зроблять. У нас було таке, стоп, слово, не знаю чому, але це була бутилка. І отак у нас зараз і залишилося. Якщо вдруг вони думають, що я можу там сваритися щось, то вони такі, мама, бутилка. Я така, ага, щось трапилось вже. І все, далі вони вже розповідають, і я так вже більш підготовлена до цього. Далі вирішуємо це питання вже.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
Ну, напевно, що 5 дуже важливо, але в нашій родині це, мабуть, відбувається на четверочку з великим-великим мінусом, бо коли вони були маленькі ще, якось більш	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)

Релевантний текст	Загальні теми
була сімейна активність, ну а зараз вже кожен у кожного свої інтереси. Ну що у нас, яка сімейна активність? Ми можемо там разом переглядати фільми або в карти пограти. Ну якщо це якісь сімейні застілля, то ми там ще можемо із рідка пограти в якісь ігри, ну типу «Крокодила». Ну а так вже, звичайно, кожен по своїм інтересам.	
Теж це все відіграє, звичайно, дуже важливу роль. Діти копіюють поведінку своїх друзів для того, щоб, наприклад, завоювати авторитет товаришів. Можуть робити погані вчинки. Вже в підлітковому віці можуть пробувати всякі електронні сигарети. Алкоголь, сподіваюсь, що не наркотики. Я, вроде, своїм дітям довіряю, і не було ніяких предпосилок для того, щоб чомусь усамітися і думати про те, що вони щось таке вживали, пробували. Звичайно, все це впливає, але в моїй родині поки що все рівно стабільне. Я сподіваюся, що так далі і буде.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Як я тільки що сказала, що в моїй родині такого не буває, не було.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Я поки що ніяк не впливаю на це, ну якщо вдруг щось таке раптом трапиться, то звичайно на перших етапах це тільки розмови з дітьми, ну а якщо ні, то тоді вже, не знаю, звернутися до спеціалістів хіба що.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Особисто — ні. Але думка про психолога приходила, бо іноді відчуваю, що сама не справляюсь. До дітей не водила, не бачила потреби.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
Мало. Деякі соромляться звертатись, бо вважають це проявом слабкості. Але це не так. Це нормально.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Ну що, спілкування, звичайно. Ой, спілкування. Відкрите спілкування. Не просто там вислухати дитину, а допомогти їй, вміти допомогти їй, дати слушну якусь пораду. Наприклад, при розмовах зі своїми дітьми. Я привожу приклади зі свого дитинства. Як було у мене, що я відчувала, що робили батьки, чим все закінчилося.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?

Релевантний текст	Загальні теми
Якось намагаюся, щоб вони на моїх особистих шишках, прикладах робили якісь висновки і не повторювали моїх помилок. Ну що ще, намагаюся мабуть, що давати право вибору, хоч інколи це буває дуже складно зробити, і тоді ти така кажеш, роби так, тому що я так сказала, ну а потім звичайно… Підходиш, починаєш щось пояснювати, але ці моменти нервів треба, мабуть, перечекати в різних кімнатах, щоб на емоціях не збовтнути якоїсь глупості і не втратити довіру дитини.	
Ну, інколи мені здається, що я багато чого роблю не так, в плану виховання дітей. Ну, і думаю, що мені, мабуть, необхідний психолог або психіатр. Ця думка мені приходить лише особисто стосовно мене. Я ніколи в житті не думала щодо своїх дітей, що їх треба зводити до спеціалістів. Тому, мабуть, якщо хтось бачить, що в родині у дітей якось проявляється, аж навіть слово забула, девіантна поведінка, то мабуть Ви розумієте, що не можете самі впоратись, там якісь слова, вся підтримка нічого не дає ніяких результатів, тому тоді мабуть, що треба звернутися до спеціаліста, не боятися. На початку треба копатися в собі. По-перше, все йде від батьків. Що ми вкладаємо в дітей, то ми потім і маємо. Якось так.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Марина Б., 40 років, донька, 15 років, син, 12 років (Олександра, 3 інтерв'ю, 16.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Мене звати Марина, мені 40 років. У мене двоє неповнолітніх дітей — доньці 15, сину 12 років.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Так, звісно. З початком повномасштабної війни багато чого змінилося — зросла тривожність, з'явилися обмеження в пересуванні, ми переїжджали тимчасово. Це вплинуло і на емоційний стан дітей.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Попри складнощі, ми зберегли теплі стосунки. Діти довіряють мені, можуть розповісти про свої проблеми. Я стараюсь завжди бути поруч, вислухати, не засуджувати.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
Найважливіше для мене — це взаєморозуміння, підтримка та щирість. Ми завжди обговорюємо, що сталося, не приховуємо емоції. Наприклад, якщо дитина щось зробила не так, ми не кричимо, а розмовляємо, чому так сталося.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Так, зміни були. Раніше я більше наполягала на своєму, хотіла, щоб усе було «як треба». А з часом зрозуміла, що краще — це коли є діалог. Тепер намагаюся більше слухати, враховувати їхні емоції. Особливо після початку війни — стало очевидно, що дітям потрібна не строгость, а впевненість, що мама поруч, що її можна обійняти і сказати все, що на серці.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Думаю, добре. Ми звикли радитися, навіть у побутових питаннях — куди їхати, як краще організувати день. Це дає дітям відчуття, що їх думка важлива.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Так, і не один раз. Найбільше запам'яталася неврівноважена поведінка та порушення особистих кордонів.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Часто — внутрішньосімейні конфлікти, відсутність контакту з батьками. Але й зовнішні фактори, як от вплив соціальних мереж чи травматичні події, також грають роль.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)

Релевантний текст	Загальні теми
Замкнутість, раптові спалахи агресії, відмова від спілкування, коли дитина різко перестає ділитися тим, що з нею відбувається.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте “тривожними дзвіночками”?
Я вважаю сімейну підтримку дуже ефективною – вона є основною.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Наприклад, коли моя донька почувалася ізольованою в новому класі, ми щодня говорили з нею про її переживання. Це допомогло уникнути замкнутості та протестної поведінки.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім’ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Це готовність вислухати, не засуджуючи. Приймати дитину, навіть коли вона помиляється. Говорити відкрито, пояснювати, а не нав’язувати.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Я залишаю справи, сідаю поруч. Даю відчути: я тут, я слухаю, я на твоєму боці.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
Звісно, так, це дуже важливо. Цього зараз не вистачає, тому що у період стану війни більшість закладів, особливо у прифронтових зонах, зачинені і діти не відвідують школу в повному обсязі, тож активного відпочинку дуже не вистачає і його треба проєктувати і втілювати у життя.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Соцмережі — найбільший вплив. Вони цікавіші, ніж школа, і можуть нести небезпеку. Друзі також важливі — як позитивно, так і негативно.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Так. Був момент, коли син потрапив під вплив однокласника, почав грубіше поводитись. Ми говорили про це, пояснювали, до чого це може призвести.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Пояснення і ще раз пояснення. Заборонити — не варіант, треба вести діалог і вчити критично мислити.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Особисто — ні. Але я читала багато тематичних матеріалів і задумуюсь, що іноді варто було б звернутись до спеціаліста.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
Не дуже. Багато хто або соромиться, або просто не знає, куди звернутись. Варто	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?

Релевантний текст	Загальні теми
більше інформувати.	
Спільні справи. Не обов’язково щось грандіозне — просто сніданок разом, настільна гра, прогулянка. Так будується зв’язок.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Створити більше програм, де і батьки, і діти можуть брати участь разом — тренінги, зустрічі, сімейні ініціативи. Зараз усе більше розділено, а треба навпаки — об’єднувати.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Наталія А., 43 роки, донька, 15 років, син, 12 років (Олександра, 4 інтерв'ю, 18.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Мене звати Наталія. Мені 43 роки. У мене двоє дітей: старшому синові 19 років, молодшій дочці 15 років.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Наша родина залишалася на місці, ми не переміщувалися. Проте війна все одно вплинула на емоційний стан, і в такі моменти ще більше зосереджуєшся на підтримці один одного.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
У нас теплі відносини в сім'ї, є взаємодовіра, підтримка. Діти можуть звернутись з будь-якою проблемою.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
У нашій сім'ї принципами виховання є довіра один до одного і допомога, якщо це треба.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Мабуть, стали ще м'якшими. Зрозуміла, що контроль не дає результату, а розмова і підтримка — дають.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Я вважаю, ми справляємось добре. Завжди говоримо відкрито й приймаємо рішення разом.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Особисто зі своїми дітьми з девіантною поведінкою не стикалася. Підлітковий період підлітковий період проходить добре і пройшов добре, але в житті - так.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Найчастіше — недовіра в родині або надмірний тиск на дитину. Це внутрішні причини.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Коли дитина замкнулась, перестає говорити з батьками, уникає спілкування, грубіє — це тривожні знаки.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте "тривожними дзвіночками"?
Сімейна підтримка дуже важлива. Оцінюю її на 5.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Підтримка — це коли дитина знає: її вислухають, допоможуть. Ми завжди ставимося з розумінням, навіть якщо дитина зробила помилку.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім'ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Сімейна підтримка – це взаємодовіра,	4.3. Що для Вас означає "сімейна

Релевантний текст	Загальні теми
взаєморозуміння та допомога в потрібний момент. Якщо дитина звертається із проблемами, ми намагаємося їх вирішити та завжди стаємо на сторону дитини, хоча розбираючись, чи права вона, чи ні.	підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Слухаємо, розбираємось і разом шукаємо вихід. Ніколи не ігноруємо.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
5. Спільна участь у сімейних активностях дуже добре, тому коли є можливість, відпочиваємо, гуляємо, розважаємось всією сім'єю. Часто грали у настільні ігри.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Школа-друзі мають великий вплив на поведінку дитини, особливо у підлітковому віці. Проте найважливіше, щоб дитина бачила добрі стосунки в сім’ї, відчувала любов і підтримку та не боялася звертатися з будь-якою проблемою.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Було, що син приносив з школи не найкращі слова чи настрої. Але ми це обговорювали і вирішували разом.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Дитина повинна дивитись перш за все на стосунки в сім'ї, на відносини в сім'ї, знати, що її люблять, завжди допоможуть. Повинна не боятися звернутися з будь-яким питанням, з будь-якою проблемою. І сподіваюся, думаю, що такі відносини будуть запобігати девіантній поведінці.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Особисто ні, не було потреби. Але думаю, що така допомога може бути корисною.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
На жаль, не дуже. Думаю, треба більше інформації.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Взаємодію покращити можна з батьками саме відносинами і спільним проведеним часом.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Можливо, більше інформаційних кампаній для батьків. І створення умов, де сім’я — в пріоритеті.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Каміла Г., 38 років, донька, 16 років (Олександра, 5 інтерв'ю, 19.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Доброго вечора, мене звати Каміла. Мені 38 років. У мене одна дитина — донька, їй 16 років.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Загалом у нас усе добре, на скільки це можливо в наш час. Звісно, останні роки були непрості — новини, тривожність, але ми залишилися вдома, разом, і це вже багато значить. Найбільші зміни — у способі життя: стали більше часу проводити вдома, цінуємо прості речі.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Думаю, вона загалом позитивна. Ми намагаємося бути чесними одне з одним. Я завжди кажу доньці, що вона може прийти до мене з будь-якою проблемою. Не завжди все ідеально, але я бачу, що вона мені довіряє.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
Найважливіші принципи нашої родини - це, в першу чергу, доброта одна до одного та до оточуючих. Пунктуальність - намагаємось працювати з цим. Вчасно все виконувати, не запізнюватися, наче нарікання на дитину не було. Ну і ще, мабуть, вихованість до батьків в першу чергу. Я від доньки ніколи не чула якихось поганих слів в нашій присутності до людей похилого віку. Так, звісно, можливо, вона не переводить бабусі через дорогу, але Ставиться з повагою до них та до дітей молодшого. Не жадібна. Щедрість — це в першу чергу. В нашій дитині немає цього. Вона, мабуть, навіть дуже щедра іноді буває.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
З часом ми перейшли від строгих правил до більш відкритого спілкування та спільного прийняття рішень.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Ми досить згуртовані. Особливо після втечі з рідного міста. Разом проходили через складнощі, це нас зблизило. Донька бачила, як ми вирішували житлові проблеми, документи — і теж вчилась не здаватися.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Ну, буває. В нашій дитині, як кожна мати, не скаже такого. Але, на жаль, зараз діти є з такою поведінкою. Дуже багато… у дворі	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?

Релевантний текст	Загальні теми
приходять, в магазині ми це бачимо, підлітків, які дуже агресивні. Ось тільки перед війною була така ситуація, де дівчата побили хлопця, наче і дівчину, чи тільки дівчину, я зараз не згадаю, я не знаю, чим суд закінчився. Дуже багато таких ситуацій. Я сама свідкам бійок не була, але елементарне поводження дітей дуже буйне, агресивне на зауваження дорослого людини. З іншої сторони, і дорослі не повинні давати зараз, що ти виховуєш мою дитину, Є батьки, а з іншої сторони, батьки не бачать, як діти поводять себе на вулиці. Вдома вони будуть білий і пушистий, а на вулиці агресивні, щось ламати, когось кривдити. І я вважаю, що це повинно як-то кажуть, приструнятися, обрізатися зразу, присікатися.	
Ну це питання дуже легке. Дев'ятну поведінку дітям нав'язують в першу чергу батьки. Телевізори. Соціальні мережі, ну, треба трошки фільтрувати, що можна. Краще батькам більше в цей час, коли у них формується підсвідомість, хорошо або плохо, батьки повинні проводити більше часу, щоб відволікати від цих факторів, там, телевізор, соцсеті, але не забувати, що вони повинні все ж таки з друзями бачитись, але не зустрілися і сидіти в соцсетях, в інтернеті. Можна поспілкуватись, погратися, показувати позитивні сторони вулиці, дерев, трави. Я вважаю, що стосується як зовні, так і внутрішні. Родина, що в родині коїться, діти ця губка впітують, бачать поведінка батьків один до одного, до дітей, так і зовнішні. Можливо, десь агресія від батьків кидається на кожну людину, можливо так. Може, щось в школі, якийсь булінг і із-за цього діти становляться більш черствіші.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Якщо вона закривається, не говорить, стає різкою або агресивною, постійно втомлена або нічим не цікавиться. Це — сигнал, що щось не так.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте “тривожними дзвіночками”?
Я вважаю дуже ефективно, 5 поставлю, бо батьки в першу чергу повинні знати, де діти, як діти, чим живуть, чим дишать, але,	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)

Релевантний текст	Загальні теми
скажімо так, не дуже так нав'язувати свої страхи. Діти повинні щось, так, в першу чергу, батьки повинні підтримувати дитину. Якщо якась маленька шкода, так, вони повинні, так сказати, легке покарання, легкової форми, скажімо так, щоб дитина вже розуміла, що десь якась буде глобальна проблема, щось вони там нашкоднюють. Підтримка від батьків, навіть за оцінку, що не обов'язково сварити і сказати «все, не приходи, я тебе не знаю, третє-десяте». Треба як і двійка – це оцінка, так і п'ятірка – це оцінка.	
Я в попередньому вже трохи навела. Я вважаю, що батьки, в першу чергу, потрібно їм, щоб діти не почали в першу чергу, батьки повинні себе виховати, щоб виховати нормальну дитину без девіантної поведінки. Потрібно батькам змінювати свою поведінку один до одного, до спілкування між собою, на вулиці, з дитиною. Я так думаю, там і дитина буде підтягуватись, вона буде бачити, як батьки поводять себе і вона буде розуміти, що необов'язкова агресія повинна бути у нього. Звісно, що ми розуміємо, що на агресію є агресія, але не завжди її потрібно десь приміняти, може десь і промовчити.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім’ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Оце ми дуже добре розуміємо. Сімейна для нас підтримка, в першу чергу, це дитина. Щоб найкраще було для неї. Ми дуже підтримували. У нас дитина прозаймалася 10 років художньою гімнастикою. Ми її підтримували. Ми їздили з неї на турніри в інші міста. Ми її завлікали, як то кажуть. Ми її так спонукали, підтримували. Нам цікаво, для неї було в першу чергу цікаво. Потім у неї щось зламалось, і вона...Все, не хочу, не моє, не можу. Ми її вмовляли, вмовили її залишитись, отримати КМС, це кандидат мастера спорту. Вона це зробила, і ми її підтримали після того, коли вона вирішила це кинути. Важко, тяжко, зі слізьми, але це ми зробили. Ми її підтримали, бо це її вибір, і в майбутньому ми б хотіли так, але на розумний вибір.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Ми тільки, ну ні, не мріємо, але завжди	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина

Релевантний текст	Загальні теми
кажемо доню, якщо десь, яка проблема у тебе, хтось тебе образив, хтось на тебе щось сказав. Я взагалі мати коршунь, і якщо мені щось не так, я буду вчитель, тетя, дядя, хто б це не був, бабуся рідна, нерідна. Я з'їм за свою дитину. Просто перегризу. І коли вона приходить з якоюсь маленькою проблемою, ми її не кажемо. Можливо так, в якийсь зламний період у нас таке було, щось, непорозуміння, вона щось десь назло там щось зробила. Ну, ми намагались, ми розмовляли, щоб ці проблеми наші вирішувалися, її проблеми. В першу чергу, слава Богу, у нашій дитині таких глобальних проблем не було, окрім оцінок. Так що, я думаю, ще, може, це і буде, але ми, звісно, завжди допоможемо, і батьки завжди поруч.	звертається з проблемами?
Дуже важливо. Батьки повинні бути в житті підлітка. Не дитини, а підлітків. Знайти якийсь загальний інтерес. Щось робити час від часу разом. Будь то батько і син, будь то батько і донька, або мати і син, або донька, але щось цікаве, зацікавлене, щоб більше пізнавати. Один про одного, про своїх дітей.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Я вважаю, є такі моменти, що школа, друзі та соціальні мережі, діти бунтують в школі. Вони по-своєму бунтують, показують, що мені не важливі ці оцінки або учоба, навчання. Перед друзями хочуть якось показати, що я такий от герой, або в соціальних мережах виставити свою світлину. Не дуже в гарному ракурсі, наприклад. Але батьки теж повинні спілкуватися з дитиною і показувати, що в школі не треба боятися тих вчителів або друзів, або дітей, які агресивні на твою адресу. До соціальних мереж тут треба більш кропітлива робота у батьків з дітьми. Повинні розмовляти про те, що це мережа, повутинна мережа, до якої потрапляє твоє фото або ще щось, і вилучити з неї це взагалі нереально.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Ми з таким не стикалися в принципі.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Чесно, то трохи контролювали соціальні	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що

Релевантний текст	Загальні теми
мережі. Її до якогось часу був не контроль, Тішкам-нішкам були такі методи, знали пароль. Та і зараз я знаю від телефона дитини пароль, але я туди вже не лізу. Але трохи менше, там декілька років тому, могла це подивитись, бо першу чергу знати, яка вона. Бо вона з батьками одна, а в інтернеті з друзями інша. Ну, спілкувалися так, Теми якісь нейтральні були. Спілкувалися, казали, що а може отак. Спілкування було у нас дуже… з дитиною на цю тем , що не завжди потрібно йти на поводу у друзів, які, як-то кажуть, буває багато. Візьму на понта, попробуй покурити або ще щось. Розбий скло або вистави світлину або ще щось. Ми розмовляли і, сподіваюся, добре розмовляли.	допомогло?
Ні, не зверталися ні до психолога, ні на тренінги.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
Ми не зверталися, бо поки не виникало гострої потреби, хоча розуміємо, що така підтримка може бути корисною.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
В підлітковому віці, в цей переломний період для дітей, нічого не допоможе. Особисто моя думка. Ні книги, підручники, тренінги о великій психології. Ні. Кожному батьку потрібно це пережити. Кожній дитині також просто треба в цей період бути в першу чергу друзі. Зважати, яке коло друзів у них. Але ламати себе або дитину немає. Це кожна людина переживає. І, як-то кажуть, скільки там, три стадії підліткового періоду є. Наскільки я пам'ятаю, це період садочку, потім оцей 13 років, ну, з 12 років і 16-18-літні підлітки, здається, отак. А може, зараз і 20-річні, вже 4, мабуть, стадії є.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Мабуть, якісь центри зробити не тільки для дітей садочок, школа, оці вулкани, які у нас є, розважальні комплекси, а й для дітей підліткового возрасту, щоб батьки могли прийти з ними і десь посидіти. От ми з дитиною виходимо, а на вулицю? А пройтися? Так, ми пройшлися. А кудись поїхати в місто, погуляти? Ми вдох не можемо. Я б таке щось зробила, щоб діти,	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Релевантний текст	Загальні теми
підлітки, могли провести час з батьками. Точніше сказати, батьки з підлітками, бо підліткам вже в такому віці батьки не дуже потрібні.	

Ірина С., 41 рік, два сина, 19 та 9 років (Олександра, 6 інтерв'ю, 20.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Вітаю! Мене звуть Ірина, мені 41 рік. В мене двоє дітей. Старшому 19, а молодшему 9.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Наші сімейні обставини особливо не змінювались — ми залишалися вдома, не переїжджали. Попри складну ситуацію в країні, намагаємося зберігати стабільність і підтримку одне для одного.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Я вважаю, що атмосфера в нашій родині зараз досить добра. Ми довіряємо одне одному, намагаємось відкрито говорити про все важливе. Завжди підтримуємо одне одного — як у буденних справах, так і в складних ситуаціях. Це допомагає триматися разом.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
В нашій родині використовуються такі принципи виховання, як любов, взаємоповага, взаємодовіра.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Так, з часом ці принципи дещо змінилися. Раніше ми менше говорили про емоції та проблеми, кожен більше тримав усе в собі. Але після початку повномасштабної війни ми стали більше цінувати одне одного, навчились бути відвертішими й підтримувати навіть у дрібницях. Ці обставини згуртували нас як родину.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Я вважаю, що ми добре справляємося з труднощами разом. У складних ситуаціях обговорюємо проблеми всією родиною, радимося, підтримуємо одне одного. Кожен намагається внести свій вклад, щоб знайти рішення. Це дуже об'єднує.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Так як в нашій родині відсутні піддітки, то девіантна поведінка в нашій сім'ї не зустрічається. Якщо це розглядати поведінку на вулиці, то це найпоширеніша проблема, яка виникла з часу воєнного стану, але дев'ятну поведінку можна спостерігати не лише в підліткому віці, а й у дошкільному віці. Зараз батьки дуже зациклені на заробляння грошей, тому в них не вистачає часу на виховання, приділяння	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?

Релевантний текст	Загальні теми
уваги своїм дітям. І діти починають асоціативно поводити себе в будь-якому місці та будь-якому часі, бо хочуть привернути до себе увагу.	
На мій погляд, девіантна поведінка в підлітковому віці провокує те, що дорослі не звертають уваги на проблеми, з якими стикаються підлітки. Вони не приділяють уваги, з ними не спілкуються, не цікавляться їхніми проблемами.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Для мене “тривожними дзвіночками” є закритість дитини, коли вона уникає спілкування або різко змінює звички — наприклад, перестає цікавитися тим, що раніше захоплювало. Також насторожує агресивність без причини, різкі перепади настрою, небажання йти до школи чи постійне сидіння в телефоні, особливо пізно вночі. Такі зміни я сприймаю як сигнал, що щось турбує дитину і їй потрібна моя підтримка.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте “тривожними дзвіночками”?
Хочу сказати, що дуже важлива сімейна підтримка в будь-якому віці, а особливо це в підлітковому віці, дуже ефективна.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Сімейна підтримка є ключовою у запобіганні девіантної поведінки. Наприклад, регулярні сімейні розмови, спільне проведення часу та участь у житті дітей допомагають формувати довірливі стосунки та сприяють здоровому розвитку особистості.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім’ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Для нас сімейна підтримка — це взаєморозуміння, емоційна підтримка та готовність допомогти одне одному. У складних ситуаціях ми обговорюємо проблеми разом, шукаємо спільні рішення та намагаємося зберігати спокій, щоб підтримати одне одного.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Я завжди вислуховую дитину уважно, без осуду, намагаюся зрозуміти її почуття та разом шукаємо шляхи вирішення проблеми. Важливо, щоб діти відчували підтримку та знали, що можуть покладатися на батьків у будь-якій ситуації.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?

Релевантний текст	Загальні теми
Це дуже важливо, спільні заходи допомагають зміцнити емоційний зв'язок. Наприклад, походи в театр або спортзал можуть стати способом знайти спільні інтереси.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Якщо би діти постійно знаходились в школі, вони б соціалізувалися, і активно спілкувалися, щоб надало змогу їм адаптуватися в нашому соціумі. Ми як батьки вважаємо, що діти повинні зараз більше спілкуватися, навчатися офлайн, виходити на спілкування на вулицях, І тоді це не призводить до девіантної поведінки. Вони вчаться соціалізувати.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Ні, я не пригадую таких випадків. Зовнішні чинники, звісно, присутні — наприклад, загальний стрес через ситуацію в країні чи навантаження в школі, — але ми намагаємось усе проговорювати в сім'ї. Тому серйозних випадків, коли щось іззовні провокувало б негативну або девіантну поведінку, у нас не було.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Найкращий спосіб — це контроль часу в соціальних мережах і пропонування альтернативних занять: спільні прогулянки, хобі або читання. Також важливо говорити з дітьми про те, що вони бачать і читають в інтернеті.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Можна використовувати книги з психології виховання або відвідувати тренінги для батьків.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
Батьки загалом мають обмежену обізнаність про такі можливості, часто дізнаються про них випадково або за рекомендаціями, а системної інформації та підтримки бракує.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Потрібно залучати сім'ї до спільних заходів, створювати більше місць для дозвілля дітей та розвивати курси для батьків про дитячу психологію. Такі дії сприятимуть зміцненню сімейних зв'язків.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Для покращення сімейного виховання важливо посилити доступ до якісної	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в

Релевантний текст	Загальні теми
психологічної підтримки, навчальних програм для батьків і створити більш відкритий діалог у сім’ї про проблеми та емоції.	умовах сучасних викликів?

Людмила Б., 36 років, син, 13 років (Олександра, 7 інтерв'ю, 20.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Доброго дня, мене звати Людмила, мені 36 в мене син та йому 13 років.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Так, звичайно. Війна змінила все. Ми переїхали з рідного міста, були втрати — це накладає відбиток на всю сім'ю, на настрій, на стосунки. Дитина теж це відчуває.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Загалом непогано. Стараємось підтримувати довіру, але буває складно — підлітковий вік, плюс стреси через ситуацію. Є відкритість, але іноді син замкнутий. Тримаємось.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
Сім'я найголовніше, доброта і взаємопоніманіє, емоційна підтримка.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Ні, я завжди так вважала, можливо щось змінюю в вихванні, але все одно притримуюсь таких принципів.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Ми справді навчилися краще знаходити спільну мову. Ми прагнемо розуміти одне одного і залишатися єдиною командою. Це додає сил і впевненості, що разом подолаємо будь-які труднощі.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Ні	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Це стосується внутрішніх сімейних проблем.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Різка замкнутість, агресія, небажання йти в школу, втечі з дому. Коли перестає розмовляти і відгороджується — це сигнал.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте "тривожними дзвіночками"?
П'ять із п'яти. Без підтримки родини навряд чи вийде.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Ефективна підтримка — звернутися до психолога, не завжди дитина довіряє рідним.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім'ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
В любую хвилину можно звернутися з проблемою і вирішити її або найти компроміс.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?

Релевантний текст	Загальні теми
Намагаюсь допомогти або об’яснити як можно вирішати цю проблему.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
Дуже важливо — 5.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Положительно	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Ні, таких випадків не було. Ми досить пильно стежимо за колом спілкування сина, і поки що вдалося уникнути ситуацій, коли зовнішні чинники впливали б негативно на його поведінку.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Як я вже сказала, то намагаємося стежити за колом друзів.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Ні, не зверталися	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
Напевно дуже мало. Багато хто соромиться або не знає, куди звернутися.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Тренінги та проведений час з дитиною.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
В нашій сім’ї є правило, я працюю і він працює (уроки, допомога по господарству), а на вихідних ми разом відпочиваємо.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Ольга З., 37 років, син, 9 років та дочка 12 років (Олександра, 8 інтерв'ю, 21.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Доброго дня, мене звати Ольга, мені 37 років, в мене 2 дітей, дочка - 12 р. та син - 9 років.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Так, звичайно, як і у багатьох, були зміни через війну, але ми змогли зберегти стабільність і підтримку в сім'ї.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Атмосфера дуже добра! У нас багато довіри і відкритості — діти знають, що можуть звернутися з будь-якими питаннями, і ми завжди підтримаємо один одного.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
Взаємна підтримка, компроміси, слухати один одного.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Вони залишаються такими ж, але з віком дітей ми навчилися більше слухати і менше контролювати. Це допомагає дітям відчувати довіру і впевненість.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Ми завжди обговорюємо проблеми разом, шукаємо компроміси. Це робить нашу сім'ю сильною і згуртованою.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Так, зараз підлітки майже постійно скрізь погано себе ведуть, мені здається, що вдома з батьками в них дуже погані відносини.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Сім'я дуже впливає на поведінку.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Якщо дитина раптом замкнулася, стала агресивною або перестала ділитися своїми переживаннями — це сигнал, що треба звернути увагу.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте "тривожними дзвіночками"?
Дуже ефективно.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Вислухати дитину, спокійне спілкування та добрі слова.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім'ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Бути поруч, вміти слухати. Більше гуляємо на свіжому повітрі, веселощі, якісь смаколики, зміна обстановки.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?

Релевантний текст	Загальні теми
Слухати та підтримати.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
Дуже важливо.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Вливає не так друг, як соціальні мережі.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Не було, бо ми підтримуємо відкритий діалог і завжди готові допомогти впоратися з будь-якими труднощами.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
За дві години до сну вимикаємо гаджети, бо впродовж дня вони не вимикаються та спілкуватись, казати що я тебе люблю.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Ні, не зверталися.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
На жаль, не всі. Потрібно більше інформувати і розвивати такі програми.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Подорожі та прогулянки разом, спокійне спілкування. Я думаю, що в наш час є дуже багато різних ресурсів, які могли б допомогти.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Довіряти дитині.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Олег Ж., 42 роки, син, 16 років (Олександра, 9 інтерв'ю, 21.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Добрий вечір, я Олег, мені 42 роки, маю одного сина, йому 16 років	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Так, як і багатьом нашим людям, війна вплинула на життя. Ми були змушені трохи змінити ритм, але родина залишилася міцною — це найголовніше.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Атмосфера довірлива і відкрита. Ми з сином можемо говорити про будь-що, і це допомагає краще розуміти один одного.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
Дисципліна і повага. У нас є "домашній кодекс" — разом писали. Там про повагу до себе, до інших, про обов'язки. Ми домовляємось, не кричимо.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Звичайно, з роками я став більше уваги приділяти емоційному інтелекту, бо раніше акцент був лише на правилах. Тепер бачу, що підтримка — не менш важлива.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Ми завжди намагаємося бути командою. Розмови, компроміси і взаємна підтримка — це наші основи.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Були моменти — він дуже замкнувся після зміни школи. Став грубим, сварився з матір'ю. З'ясувалось — його цькували нові однокласники. Довго мовчав.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Це, як правило, комплекс — і сім'я, і зовнішні фактори, такі як друзі і соцмережі. Важливо тримати баланс і бути поруч.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Якщо син раптом став замкнутим, почав ухилятися від розмов або зник інтерес до улюблених занять — це сигнал звернути увагу.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте "тривожними дзвіночками"?
Чотири. Іноді, як не крути, діти тягнуться до когось "зовні" — але базу все одно дає родина.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Підтримка сім'ї відіграє ключову роль — вона створює безпечне середовище, де дитина може відкрито говорити про проблеми. Наприклад, коли син потрапив у	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім'ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.

Релевантний текст	Загальні теми
складну компанію, ми багато спілкувалися, проводили час разом, і це допомогло йому відійти від негативного впливу.	
Без неї — ніяк. Я почав відвозити сина на бокс. Не тому, що спорт — спасіння, а тому, що це був наш час разом. Там він і відкрився.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Як дорослий до дорослого. Не “ти ж малий”, а “я тебе чую”. Це працює.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
О, п’ять із плюсом. Ми граємо в шахи, варимо борщ на вихідних. Це банально, але створює “фундамент”.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Друзі — сильніше, ніж школа. TikTok, Instagram — дуже токсично. Були ситуації, коли він переймав чужі шаблони поведінки. Поговорили — і все стало на місце.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
На щастя, ні. Але я готовий підтримати і допомогти, якщо щось станеться.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
У мене правило: не забороняти, а пояснювати. Кажу: “це — шуміха, а життя — трохи складніше”.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Ні, особисто не звертався і не брав участі в тренінгах. Але я не виключаю таку можливість у майбутньому. Вважаю, що це може бути корисним, якщо виникне потреба .	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
Не всі знають або не всі хочуть цим користуватися. Потрібно більше популяризувати такі ресурси.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Більше часу разом, щирість, уважність до потреб дітей.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Створити місця, де батьки можуть просто говорити. Групи підтримки, відкриті зустрічі. Бо ми теж втомлюємось.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Катерина К., 41 рік, син, 15 років (Олександра, 10 інтерв'ю, 22.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Доброго дня, мене звати Катерина, мені 41, у мене один син, 15 років.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Ми залишалися у своєму місті, хоча довелося адаптуватися до багатьох змін, пов'язаних із війною. На щастя, ми не втратили близьких, але психологічно, звісно, це вплинуло на всіх.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Атмосфера у нас тепла. Ми завжди намагаємось з сином розмовляти відверто. Я прагну, щоб він знав: у будь-якій ситуації я на його боці, але при цьому ми чітко обговорюємо межі відповідальності.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
Це любов, довіра та дружба.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Чесно кажучи, ні — головні принципи залишаються незмінними. З самого початку для мене було важливо виховувати сина у повазі, щирості й відповідальності. Я вірю, що послідовність у вихованні — це фундамент стабільності для дитини. Звісно, підхід адаптую залежно від ситуації, але базові цінності — ті самі.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Я думаю, що ми з цим добре справляємось. У нас є правило: якщо проблема — ми говоримо одразу, не відкладаємо. Так, буває важко, але ми звикли діяти як команда.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Не стикалася напряму, але знаю приклади серед знайомих.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Це комплекс факторів, на мою думку. В кожній ситуації все по-різному.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Замкнутість, різка зміна інтересів, брехня, агресія або знецінення батьків. Якщо щось із цього з'являється — одразу звертаю увагу.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте "тривожними дзвіночками"?
Оцінюю на чотири з п'яти, адже сім'я грає ключову роль, але важливі також школа, друзі та середовище, у якому росте дитина.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Підтримка дуже важлива. Приклад, дитина	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім'ї у

Релевантний текст	Загальні теми
прогуляла школу, викликала батьків, дома провела розмову. Чому так сталося? Що зробити, щоб не повторювалось? В школі була виключно на боці дитини.	попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Підтримка — це бути поруч, не знецінювати, не моралізувати. Я завжди наголошую: «Ти можеш прийти до мене з будь-чим». Навіть якщо мені буде неприємно — я вислухаю.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Однозначно допомагаю розібратись, ніколи не сварю за це.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
Двоєчка	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Дуже велику мають, але на досвіді це не траплялося.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Ні	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Роблю так, щоб дитина не боялась розповідати про все, що відбувається, і в залежності від ситуації коригую деякі моменти.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Особисто — ні. Але я цікавлюся темою. Читаю блоги психологів, проходила онлайн-вебінар про підлітковий вік.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
Невисокий рівень. Часто вважають, що "до психолога йдуть тільки з проблемами". Але це — міф. Було б добре більше інформувати батьків.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Лише довіра, розмови.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Виховання батьків, по-перше, та гідний приклад з їхнього боку.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Наталя С., 52 роки, син, 32 роки та донька, 19 років (Олександра, 11 інтерв'ю, 22.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Добрий день, Мене звати Наталя, мені 52 рік, у мене двоє діток, 19 років донька і сину 32 роки.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Так, ми були змушені переїхати до Запоріжжя через війну. Це було непросте рішення, але необхідне. Звичайно, адаптація вимагала часу — нове місто, нові умови, але ми трималися разом, і саме підтримка в родині допомогла подолати цей період. Втрат серед близьких, на щастя, не було.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Атмосфера дуже тепла. Ми завжди відкрито говоримо про все, підтримуємо одне одного і маємо дуже міцні стосунки. Це результат багаторічної праці над взаєморозумінням і взаємною повагою.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
У нашій сім'ї, прежде всього, повага, принципи і чесність.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Ні, основні цінності залишились ті самі. Я завжди вважала, що любов і довіра — основа виховання. Просто з віком дітей змінювався підхід: менше контролю, більше діалогу.	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Дуже високо. Ми завжди сідаємо за стіл, говоримо, шукаємо рішення разом. Навіть мій дорослий син, коли має складнощі, звертається до мене — і це для мене велика радість.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Ні, ми не стикалися з такими прикладами з поведінкою таких діток і в моїх друзів теж все добре.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Переважно це — брак уваги в родині, або строге виховання. Дитина або шукає любові поза домом, або протестує проти надмірного тиску.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Замкнутість, раптове зниження успішності, різка зміна кола спілкування, дратівливість без причин. Це може бути сигналом, що щось іде не так.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте "тривожними дзвіночками"?
5 – дуже ефективно.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній

Релевантний текст	Загальні теми
	поведінці? (1–5)
Підтримка сім'ї є ключовою. Спільні розмови, спільні заходи, час, який ми проводимо разом.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім’ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Сімейна підтримка означає бути разом і допомагати друг другу, підтримувати друг друга, вирішуємо питання разом, узгоджуємо, щоб дійти до однієї думки.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Вперше, я повинна вислухати свою дитину, дати їй свою можливість знайти свою думку, вирішити її, направити в те русло, щоб воно йшло по життю вперед.	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
Дуже важливо, п'ять.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
У нас таких впливів не було з моїми дітьми, але все перечислене має вплив на підлітків.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Ні, як я вже скаалла раніше	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Обговорюємо всі питання і всі складнощі, і допомагаємо один одному.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Ні, особисто не було потреби.	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
Не дуже. Багато хто соромиться або не знає, куди звертатися.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Тренінги, книги бувають корисними, але важливіше знаходитися разом і все обговорювати разом, спілкуватися - це найголовніше.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?
Я вважаю, що розвивати більше спілкування і проводити більше сімейних разом заходів.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Іван П., 45 років, син, 17 років та донька, 15 років (Олександра, 12 інтерв'ю, 23.05.2025, індивідуальний формат).

Релевантний текст	Загальні теми
Добрий день, мене звати Іван. Мені 45 років. У мене двоє дітей — син йому 17, доньці 15.	1.1. Як Вас звати, скільки у Вас дітей і якого вони віку?
Ми залишилися жити у Запоріжжі, не переїжджали. Звісно, війна вплинула на всіх — психологічно, емоційно. Були тривоги, страхи, зміни в роботі, але ми тримаємось разом. Головне — всі живі, діти поруч. Це вже багато значить.	1.2. Чи змінювались Ваші сімейні обставини за останні роки (війна, переміщення, втрати)?
Зараз у нас досить теплі стосунки. Ми стараємось бути відкритими один до одного, обговорювати не тільки проблеми, а й буденні речі. Звичайно, підлітковий вік — це завжди виклики, але ми в родині навчилися слухати й не тиснути.	1.3. Як Ви оцінюєте атмосферу у Вашій родині сьогодні (рівень довіри, відкритості, підтримки)?
Слухати дитину. Це перше. А друге — відповідальність. Змалку вчу, що за кожен вчинок є наслідок. Ми не караємо, ми пояснюємо. Якщо запізнився — скажи. Якщо накосячив — розберемось разом.	2.1.Які принципи виховання є найважливішими у Вашій сім'ї? (Приклади)
Не думаю	2.2. Чи змінювались ці принципи з часом і внаслідок яких обставин?
Я б сказав — на чотири з плюсом. Ми вчимося. Були моменти, коли не вдавалось — всі нервували, кожен по-своєму. Але головне — що сідаємо, обговорюємо, знаходимо компроміс.	2.3. Як Ви оцінюєте здатність родини вирішувати труднощі спільно?
Так, у мого сина був період. Прогулював школу з друзями, яких ми не знали. Навіть у нього були проблеми з алкоголем — не критичні, але ми швидко втрутились. Це було боляче і страшно, чесно кажучи.	3.1. Чи стикались Ви особисто з прикладами девіантної поведінки серед підлітків?
Недовіра в родині. А ще — брак уваги. Батьки постійно зайняті. Дитина шукає це в компаніях, інтернеті, і часто знаходить не те.	3.2. Які, на Вашу думку, основні причини девіантної поведінки? (зовнішні чи внутрішньосімейні)
Якщо дитина різко стає мовчазною, уникає розмов, постійно сидить у кімнаті, не реагує на прохання — для мене це сигнал. А ще — якщо бреше з дрібниць. Це завжди показник недовіри.	3.3. Які саме зміни в поведінці дитини Ви вважаєте "тривожними дзвіночками"?

Релевантний текст	Загальні теми
П’ять. Сто відсотків. Якщо дитина знає, що вдома її не сваритимуть, а зрозуміють — вона прийде. Якщо боїться — починає брехати.	4.1. Наскільки ефективною Ви вважаєте сімейну підтримку у запобіганні проблемній поведінці? (1–5)
Після тієї ситуації з сином, я почав щодня забирати його зі школи. Просто поговорити в машині. Зараз він сам зі мною ділиться всім. З донькою ми маємо наш “вівторковий похід по морозиво”.	4.2. Як Ви оцінюєте роль підтримки сім’ї у попередженні девіантної поведінки? Приклади.
Бути поруч. Навіть коли мовчить. Навіть коли каже “залиш мене”. Бути — це і є підтримка.	4.3. Що для Вас означає "сімейна підтримка"? Які практики Ви застосовуєте?
Перше — слухаю до кінця. Без моралі. Потім питаю: “Ти хочеш, щоб я просто почув, чи поради?”	4.4. Як Ви реагуєте, якщо Ваша дитина звертається з проблемами?
П’ять. Це основа сім’ї. Якщо разом нічого не робимо — ми не родина, а сусіди.	4.5. Наскільки важливою є участь у спільних активностях для покращення поведінки підлітка? (1–5)
Величезний. Вони — паралельна реальність. Були випадки, коли син під впливом “друзів з Discord” пішов проти наших правил. Добре, що проговорили і він зрозумів.	4.6. Який вплив, на Вашу думку, мають школа, друзі, соцмережі?
Так. З сином я вже навів приклад.	4.7. Чи були випадки, коли зовнішні чинники провокували негативну поведінку у Ваших дітей?
Спілкування без прикрашань. Кажу, що сам робив дурниці в юності. Він бачить — я не ідеальний. І довіряє більше.	4.8. Як Ви цьому протидіяли? Що допомогло?
Ні	5.1. Чи мали Ви досвід звернення до психолога, соціального працівника, медіатора чи участі в тренінгах?
На мою думку, більшість батьків мало обізнані про такі можливості. Часто не знають, куди звернутися, або соромляться.	5.2. Наскільки, на Вашу думку, батьки в цілому обізнані про ці можливості?
Можливість просто більше бути вдома. А ще — курси для батьків. Бо нас виховували по-іншому. І ми не завжди знаємо, як треба зараз.	6.1. Що могло б покращити взаємодію батьків і дітей?

Релевантний текст	Загальні теми
Більше розмов. Менше телефонів. І щоб батьки вміли визнавати свої помилки.	6.2. Що ще, на Вашу думку, можна зробити для покращення сімейного виховання в умовах сучасних викликів?

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Корольова Олександра Сергіївна, студентка IV курсу бакалаврату, денної форми навчання, факультету соціології та управління, спеціальність С5 «Соціологія», адреса електронної пошти korolovaoleksandra7@gmail.com:

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальні технології профілактики девіантної поведінки підлітків у сім'ї» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/на;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

06.06.2025 О.С. Корольова

Науковий керівник,
к.філос.н., доцент кафедри соціології,
06.06.2025 Т.Ф. Бірюкова